МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Кваліфікаційна робота
магістра

на тему **СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНА СПЕЦИФІКА ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ У РОМАНІ В. ЛИСА «ІЗ СОНЦЕМ ЗА ПЛЕЧИМА. ПОЛІСЬКА МУДРІСТЬ ПЕЛАГЕЇ»**

Виконала: студентка 2 курсу, групи 8.0358-з/у,
спеціальності 035 “Філологія”
освітньої програми “Українська мова та література”
спеціалізації 035.01 “Українська мова та література”

_____ К. М. Кучерян

Керівник _____ канд. філол. наук,
доц. Л. М. Стовбур

Рецензент _____ канд. філол. наук,
доц. Н. О. Зубець

Запоріжжя
2020

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет *філологічний*
Кафедра *української мови*
Рівень вищої освіти *магістр*
Спеціальність *035 "Філологія"*
Освітня програма *"Українська мова та література"*
Спеціалізація *035.01 "Українська мова та література"*

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри української мови
_____ Р. О. Христіанінова
24 жовтня 2018 року.

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ
Кучерян Каріні Миколаївні

1.Тема роботи *Структурно-семантична специфіка фразеологічних одиниць у романі В. Лиса "Із сонцем за плечима. Поліська мудрість Пелагеї",* керівник роботи *Стовбур Любов Миколаївна, кандидат філологічних наук, доцент,* затверджені наказом ЗНУ від 24 травня 2019 року № 782-с.

2. Строк подання студентом роботи 23.12.2019 р.

3. Вихідні дані до роботи : *Роман В. Лиса «Із сонцем за плечима. Поліська мудрість Пелагеї» (Лис В. С. Із сонцем за плечима. Поліська мудрість Пелагеї. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2014. 240 с.); наукові праці І. А. Гнатюк, Ж. В. Колоїз, Л. Г. Скрипник, В. Д. Ужченко.*

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити)
   1. *Сутнісні характеристики фразеологічних одиниць.*
   2. *Структурно – семантична специфіка фразеологічних одиниць у романі.*
   3. *Способи структурної трансформації говіркових фразеологізмів у літературно – писемному мовленні.*
   4. *Специфіка вживання письменником фразеологічних одиниць у художньому тексті.*
   5. *Особливості збагачення мови роману завдяки фразеологічним одиницям.*

к5. Консультанти розділів роботи

Розділ	*Прізвище, ініціали та посада консультанта*	*Підпис, дата*	
		завдання видав	*завдання прийняв*
Вступ	Стовбур Л.М., доцент	04.03.19	04.03.19
Перший розділ	Стовбур Л.М., доцент	06.05.19	06.05.19
Другий розділ	Стовбур Л.М., доцент	05.08.19	05.08.19
Третій розділ	Стовбур Л.М., доцент	12.11.19	12.11.19
Висновки	Стовбур Л.М., доцент	16.11.19	16.11.19

5. Дата видачі завдання – 18.10.2018

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Пошук наукових джерел з теми дослідження, їх вивчення та аналіз; укладання бібліографії	Січень –лютий 2019 р.	виконано
2.	Добір фактичного матеріалу	Січень –лютий 2019 р.	виконано
3.	Написання вступу	Березень 2019 р.	виконано
4.	Підготовка розділу 1 “ Теоретичні засади дослідження українських фразеологічних одиниць”	Травень – липень 2019 р.	виконано
5.	Робота над розділом 2 “Структурно-семантичні особливості фразеологічних одиниць у романі В. Лиса“Із сонцем за плечима. Поліська мудрість Пелагеї”	Серпень – вересень 2019 р.	виконано
6.	Розробка 3 розділу “Стилістична роль фразеолоічних одиниць в аналізованому творі”	Жовтень 2019 р.	виконано
7.	Формулювання висновків	Листопад 2019 р.	виконано
8.	Оформлення роботи, одержання відгуку та рецензії	Листопад 2019 р.	виконано
9.	Захист роботи	Грудень 2019 р.	виконано

Студентка _____ К.М. Кучерян

Керівник роботи _____ Л. М. Стовбур

Нормоконтроль пройдено.

Нормоконтролер _____ Л. М. Стовбур

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра «*Структурно-семантична специфіка фразеологічних одиниць у романі В. Лиса «Із сонцем за плечима. Поліська мудрість Пелагеї»* містить 64 сторінки.

Для виконання кваліфікаційної роботи дібрано 154 фразеологічні одиниці, опрацьовано 50 наукових джерел.

Об'єктом дослідження були фразеологічні одиниці, виявлені в романі В. Лиса «Із сонцем за плечима. Поліська мудрість Пелагеї».

Предмет дослідження – використання фразеологічних одиниць у книзі В. Лиса«Із сонцем за плечима. Поліська мудрість Пелагеї».

Мета роботи дослідити особливості функціонування фразеологічних одиниць у та їх структурно – семантичну специфіку у творі сучасного українського письменника В. Лиса «Із сонцем за плечима. Поліська мудрість Пелагеї».

Для досягнення мети виконано такі **завдання:**

1) розкрито сутнісні характеристики фразеологічних одиниць;
2) з'ясувано структурно – семантичну специфіку ФО у романі;
3) визначено способи структурної трансформації говіркових фразеологізмів у літературно-писемному мовленні;
4) досліджено специфіку вживання письменником фразеологічних одиниць у художньому тексті;
5) проаналізовано особливості збагачення мови роману завдяки фразеологічним одиницям.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше встановлено корпус фразеологічних одиниць у романі Володимира Лиса «Із сонцем за плечима. Поліська мудрість Пелагеї», проведено структурно-семантичний аналіз цих мовних засобів, доведено їх стилістичну доцільність.

Сфера застосування. Результати дослідження можуть бути використані в школах різних типів на уроках української мови при вивченні розділу «Фразеологія української літературної мови», у вишах, факультативних заняттях та на засіданнях лінгвістичного гуртка, а також на спецкурсах і спецсемінарах з фразеології, етнолінгвістики.

Дослідження велося із застосуванням описового **методу**, що передбачає лінгвістичне спостереження, узагальнення та класифікацію матеріалу.

Ключові слова: ФРАЗЕОЛОГІЗМИ, ФРАЗЕОЛОГІЧНА ОДИНИЦЯ, СЕМАНТИКА, ПАРЕМІЇ.

ABSTRACT

Master's qualification work «Structural-semantic specificity of phraseological units in the novel by V. Lys «With the sun behind his shoulders. Pelageya‘s Polissia wisdom» contains 64 pages.

For the qualification work were selected 154 phraseological units, 50 scientific sourceswere processed.

The object of the study was the phraseological units found in V. Lis's novel «With the sun behind his shoulders. Pelageya‘s Polissia wisdom».

The subject of the study was the usage of phraseological units in the book by V. Lys «With the sun behind his shoulders. Pelageya‘s Polissia wisdom».

The aim of this work was a investigate the peculiarities of the functioning of phraseological units and their structural - semantic specificity in the work of the contemporary Ukrainian writer V. Lys «With the sun behind his shoulders. Pelageya‘s Polissia wisdom».

To achieve this goal, you have to complete the following **tasks**:

1) to reveal the essential characteristics of phraseological units;
2) to find out the structural - semantic specificity of FD in the novel;
3) to identify ways of structural transformation of verbal phraseologisms in literary and written language;
4) to investigate the specific use of phraseological units by a writer in an artistic text;
5) to analyze the features of the novel language enrichment through the phraseological units.

The scientific novelty of the study is that corpus of phraseological units in Vladimir Lis's novel «With the sun behind his shoulders. Pelageya‘s Polissia wisdom». Was installed for the first time structural-semantic analysis of these linguistic means was conducted, their stylistic expediency was proved.

Scope of application. The results of the study can be used in different types of school in the Ukrainian language lessons. When examining «Phraseology of the Ukrainian literary language», in higher education, elective classes and at linguistic circle meetings, as well as in special courses and special seminars on phraseology, ethnolinguistics.

The study was conducted using a descriptive method that involves linguistic observation, generalization and classification of material.

Keywords: PHRASEOLOGY, PHRASEOLOGICAL UNIT,SEMANTICS, PAREMIES.

ЗМІСТ

ВСТУП ……7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ФРЕЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ ……10
1.1. Визначення статусу фрезеологічних одиниць у вітчизняному мовознавстві ……10
1.2. Мовні засоби оформлення та реалізації фразеологічних одиниць ……..20
РОЗДІЛ 2. СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ У РОМАНІ В. ЛИСА «ІЗ СОНЦЕМ ЗА ПЛЕЧИМА. ПОЛІСЬКА МУДРІСТЬ ПЕЛАГЕЇ»……..33
2.1. Національно-культурна своєрідність фразеологічного складу роману……..33
2.2. Специфіка використання фразеологічних одиниць у творі ……39
РОЗДІЛ 3. СТИЛІСТИЧНА РОЛЬ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ В АНАЛІЗОВАНОМУ ТВОРІ……....50
ВИСНОВКИ ……58
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ …….....61

ВСТУП

Фразеологічний фонд мови здавна привертав увагу багатьох мовознавців: О. О. Потебні, І. І. Срезневського, П. Ф. Фортунатова, О. О. Шахматова, пізніше – М. Ф. Алефіренка, В. В. Виноградова, Б. О. Ларіна, В. М. Мокієнка, С. І. Ожегова, О. С. Ахманової, М. М. Шанського, Л. А. Булаховського, І. К. Білодіда, І. Г. Чередниченка, П. П. Плюща, В. Д. Ужченка та багатьох інших. Керуючись розробленими ними принципами аналізу фразеологічних одиниць (ФО), далі фразеологія як наука розвивалась у різних аспектах, внаслідок чого цей розділ мовознавства має на сьогодні велику кількість досліджень.

Цікавлять також питання, пов'язані з особливостями функціонування та модифікації стійких висловів у живому говірковому мовленні та в мові художніх творів, що зображують життя носіїв певного діалекту. Можливі зміни у структурі й семантиці стійких висловів та наслідки таких змін розглядалися Л. Г. Скрипник, Г. В. Павловським, В. Д. Ужченком, О. С. Юрченком, М. Т. Демським, В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк та ін. Названі дослідники розширили уявлення про типи і способи трансформації фразеологізмів. Проте в їх працях аналізуються лише ті фразеологічні перетворення, які відбулися порівняно недавно або ж на сучасному етапі розвитку мови. Тому діахронічний підхід до вивчення функціонування говіркових словосполук в усному й художньому мовленні і на сьогодні залишається важливим, а відтак і актуальним.

Однак багато питань із царини фразеології до останнього часу залишилося поза увагою науковців. Для подальших теоретичних досліджень, вивчення внутрішньої структури, своєрідності ФО і глибинних структурно-семантичних процесів, що відбуваються у фразеологічній системі, необхідне попереднє вивчення семантичної структури окремих фразеосемантичних груп у різних аспектах.

Літературна мова завжди виростає на основі використання фразеологізмів, які посилюють наочність і образність тексту, створюють потрібну стилістичну тональність (урочистості, піднесеності або зниження), більш яскраво висловлюють своє ставлення до інформації, передають авторські почуття і оцінки. У цьому виявляється її сила і новизна.

Актуальність теми дослідження зумовлена потребою проаналізувати функціонування фразеологічних одиниць та їх структурно – семантичну специфіку у романі В. Лиса «Із сонцем за плечима. Поліська мудрість Пелагеї».

Об'єктом дослідження є фразеологічні одиниці, виявлені в романі В. Лиса «Із сонцем за плечима. Поліська мудрість Пелагеї»

Предмет дослідження – використання фразеологічних одиниць у книзі В.Лиса«Із сонцем за плечима. Поліська мудрість Пелагеї»

Мета роботи – дослідити особливості функціонування фразеологічних одиниць у та їх структурно – семантичну специфіку у творі сучасного українського письменника В. Лиса «Із сонцем за плечима. Поліська мудрість Пелагеї».

Для досягнення мети необхідно виконати такі **завдання:**

1) розкрити сутнісні характеристики фразеологічних одиниць;
2) з'ясувати структурно – семантичну специфіку ФО у романі;
3) визначити способи структурної трансформації говіркових фразеологізмів у літературно-писемному мовленні;
4) дослідити специфіку вживання письменником фразеологічних одиниць у художньому тексті;
5) проаналізувати особливості збагачення мови роману завдяки фразеологічним одиницям.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше встановлено корпус фразеологічних одиниць у романі Володимира Лиса «Із сонцем за плечима. Поліська мудрість Пелагеї», проведено структурно-семантичний аналіз цих мовних засобів, доведено їх стилістичну доцільність.

Практичне значення дослідження: його результати можуть бути використані в школах різних типів при вивченні теми «Фразеологія української мови», факультативних заняттях та на засіданнях лінгвістичного гуртка.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ

1.1. Визначення статусу фразеологічних одиниць у вітчизняному мовознавстві

Одним із важливих і актуальних завдань фразеології як науки є систематизація різнорідного фразеологічного матеріалу, вироблення наукових принципів такої систематизації. Спираючись на ті чи інші ознаки фразеологічних одиниць, дослідники фразеології запропонували ряд класифікаційних схем, які стали широко використовуватися у лінгвістичній літературі. Залежно від того, який принцип покладено в основу кожної з класифікацій (семантичний, стилістичний, структурний, граматичний, генетичний), розрізняють відповідні їх типи. Розглянемо найхарактерніші типи класифікації фразеологічних одиниць, які існують у сучасному мовознавстві. Існують різні класифікації фразеологізмів.

Найвідомішою є класифікація фразеологізмів за ступенем злютованості їх компонентів, яку розробив французький мовознавець Ш. Баллі і доповнив російський мовознавець В. В. Виноградов (1894-1969) [10, с. 34]. За цією класифікацією фразеологізми поділяють на фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності та фразеологічні сполучення.

Фразеологічні зрощення – семантично неподільні фразеологічні одиниці, значення яких не випливає зі значень їх компонентів. Наприклад: собаку з'їсти ‘бути майстром у якійсь справі’ [10, с. 35]. Тут власні значення слів собака і їсти не відіграють жодної ролі, бо неможливо пояснити, чому знання й досвід передбачають поїдання собак. До фразеологічних зрощень належать такі фразеологізми, як укр. точити ляси (баляндраси) ‘вести пусті розмови’ [10, с. 35], пекти раків ‘червоніти від сорому’ [10, с. 35], дати кучми ‘побити’ [10, с. 36], підсунути свиню ‘підступно завдати прикрощів

комусь’ [10, с. 36], збити з пантелику ‘викликати розгубленість у кого-небудь, дезорієнтувати’ [10, с. 36]; рос. бить баклуши ‘нічого не робити, байдикувати’ [10, с. 36], как пить дать 'напевне’ [10, с. 36], реветь белугой ‘сильно плакати’ [10, с. 37], сапоги в смятку ‘нісенітниці’ [10, с. 37], у черта на куличках ‘дуже далеко’ [10, с.37]. Фразеологічні зрощення називають ще ідіомами (від гр. idioma ‘самобутній зворот’), під якими розуміють фразеологізми з повною втратою внутрішньої форми. Пояснити, як склалося значення ідіом, - складна етимологічна проблема.

Фразеологічні єдності – семантично неподільні фразеологічні одиниці, цілісне значення яких умотивоване значенням їх компонентів. Значення фразеологічної єдності виникає внаслідок узагальненого переносного значення вільного словосполучення. Це результат образного метафоричного переосмислення словосполучення [10, с. 38]. Як приклади можна навести такі фразеологічні єдності: зробити з мухи слона ‘перебільшити щось’ [10, с. 38], пальцем не ворухнути ‘нічого не зробити’ [10, с. 38], мілко плавати ‘не мати достатніх здібностей, сил, знань для певної справи; погано розумітися на чомусь’ [10, с. 38], прикусити язика ‘замовчати’ [10, с. 38], тримати камінь за пазухою ‘приховувати ненависть до кого-небудь; готувати помсту’ [10, с. 38], гнути спину ‘важко працювати’ [10, с. 38], плисти за течією ‘пасивно підкорятися обставинам’ [10, с. 39]; рос. брать быка за рога ‘починати з найважчого’ [10, с. 38], сесть в лужу ‘оскандалитися’ [10, с. 38], положить зубы на полку ‘голодувати, відчувати нестаток’ [10, с. 38]. Як бачимо, для фразеологічних єдностей характерна семантична двоплановість. В окремо взятих ізольованих від контексту таких зворотах не можна однозначно встановити їх семантику, бо такі словосполучення можуть уживатися як вільні у прямому значенні і як фразеологічні в переносному, тобто вони є омонімічними. Наприклад: Стоматолог закінчив примірку і поклав зуби на полицю [11, с. 54]; Гроші вичерпались, і йому довелося на деякий час покласти зуби на полицю [11, с. 54]; Плисти за течією ріки значно легше, ніж проти течії [11, с. 54]; Він усе

своє життя плив за течією, ніколи не чинив спротиву [11, с. 54]; Дівчина намилила голову, а потім змила її теплою водою [11, с. 54]; На зборах йому добре намилили голову [11, с. 54]. Фразеологічні сполучення – звороти, в яких самостійне значення кожного слова є абсолютно чітким, але один із компонентів має зв'язане значення [10, с. 39]. Наприклад: брати участь, досада бере, розквасити ніс [10, с. 39]; рос. закадычный друг, уклончивый ответ, щекотливый вопрос, потупить глаза, одержать победу, нанести поражение [10, с. 39]. У кожному наведеному звороті всі слова мають своє значення, але одне зі слів реалізує таке значення, як правило, тільки в цьому звороті. Так, скажімо, слово розквасити реалізує значення ‘розбити до крові’ лише зі словами ‘ніс’, ‘обличчя’ та їх синонімами. Слово ‘брати’ має значення ‘проймати’ тільки у сполученнях зі словами ‘досада’, ‘злість’ (не можна сказати ‘радість бере’, ‘щастя бере’ тощо). Російське слово одержать актуалізує значення ‘здобути’ тільки в поєднанні зі словами ‘победа’ і ‘верх’ (не можна сказати ‘одержать образование’, ‘одержать деньги’ тощо), а закадычный ‘щирий’ загалом поєднується лише зі словом ‘друг’.

Зберігши три основні класи фразеологічних одиниць за схемою В. В. Виноградова, М. М. Шанський виділив четвертий клас — фразеологічні вирази, до яких належать «такі стійкі в своєму складі і вживанні фразеологічні звороти, які не тільки є семантично подільними, але й складаються цілком із слів з вільним значенням [10, с. 40] (Серйозно й надовго [10, с. 40]; Вовків боятися — в ліс не ходити [10, с. 40]; Не все те золото, що блищить [10, с. 40])». Характером зв'язків слів, що входять до їх складу, і загальним значенням фразеологічні вирази нічим не відрізняються від вільних словосполучень і речень. Специфікою їх є те, що вони не створюються мовцями, а відтворюються як готові структурні і значеннєві одиниці.

Серед фразеологічних виразів М. М. Шанський розрізняє дві групи [2, с. 51]:

1. Фразеологічні вирази комунікативного характеру, що являють собою предикативні словосполучення, рівноцінні реченню, є цілим висловленням, виражають те чи інше судження (Людина — це звучить гордо [2, с. 51]; Хрін від редьки не солодший [2, с. 51])

2. Фразеологічні вирази номінативного характеру, що є сполученням слів, ідентичним лише певній частині речення, є словесною формою того чи іншого поняття і, як і слова, виконують у мові номінативну функцію (трудові успіхи, палії війни, вищий навчальний заклад і т. ін.).

Фразеологічні вирази – це прислів'я, приказки, афоризми відомих політиків, письменників, діячів науки й культури [2, с. 54]: Не все золото, що блищить [2, с. 54]; Крапля камінь точить [2, с. 54]; Сім раз відмір, один відріж [2, с. 54]; І чужому научайтесь, й свого не цурайтесь (Т. Шевченко) [2, с. 54]; Караюсь, мучусь, але не каюсь (Т. Шевченко) [2, с. 54]; Борітеся - поборете (Т. Шевченко) [2, с. 54]; Лиш боротись - значить жить (І. Франко)[2, с. 54]; Та є печальна втіха далебі; комусь на світі гірше, ніж тобі (Ліна Костенко) [2, с. 54]; Любви все возрасты покорны (О. Пушкін) [2, с. 54]; Перейти рубікон (Цезар) [2, с. 54]; У здоровому тілі здоровити дух (Ювенал) [2, с. 54]; Вірю, бо це абсурд (Августин) [2, с. 54]; Гроші не пахнуть (Веспасіан) [2, с. 54]; Добрим и намірами вимощене пекло (С. Джонсон) [2, с. 54]; Блажен муж, що не йде на раду нечестивих (Біблія) [2, с. 54]. Фразеологізми - це майже завжди яскраві, образні вирази. Вони є важливим експресивним засобом мови. Кожна культурна людина повинна володіти цим скарбом літературної мови.

Близький до семантичної класифікації В. В. Виноградова розподіл за ступенем граматично-змістової злитості елементів, здійснений на українському матеріалі П. Дудиком. Учений виділяє п'ять типів фразеологізмів: ідіоми, фразеологічні єдності, фразеологічні вирази, фразеологічні сполучення та фразеологізовані словосполучення [1, с. 34].

1. Ідіоми об'єднуються семантичною неподільністю, синтаксичною нерозкладністю й замкненістю; зміст ідіоми прямо не випливає з лексичного значення її елементів (бути на близькій нозі) [1, с. 34].

2. У фразеологічних єдностях значення компонентів трохи ослаблене вільнішою семантичною зв'язаністю структурних одиниць (намилити голову, пальці знати) [1, с. 34].

3. Терміном фразеологічні вирази передусім об'єднуються прислів'я і приказки (за моє жито ще мене й бито, що легко нажить — з дому біжить) [1, с. 34]. Вони повністю складаються зі слів з вільними значеннями, не виступають семантичним еквівалентом окремого слова.

4. Фразеологічні сполучення — ходові формули, що приховують у собі метафору, мають досить прозору внутрішню форму (прибитий горем [1, с. 34], голуба кров [1, с. 34], Хома невірний [1, с. 34]). Сюди належать і фразеологізми-професіоналізми: вигнати діди (гончарське) «нагріти вироби так, щоб вогонь виходив з горна» [1, с. 34]; дати дуб (чинбарське) «обробити шкіру дубленням» (Полтавщина) [1, с. 34].

5. Фразеологічні словосполучення об'єднуються неметафоричністю, синтаксичною неподільністю компонентів (шкода й гадки, невелике цабе, ось тобі на [1, с. 35]).

Також заслуговує на увагу серед семантичних класифікацій фразеологічних одиниць відповідна схема Б. О. Ларіна, яка ввійшла в мовознавчу літературу як класифікація за історичною еволюцією семантики усталених словесних сполук. Досліджуючи семантичні зрушення фразеологізмів у діахронічному плані, Б. О. Ларін установив, що умовами, які визначають розвиток фразеологічних стереотипів із вільних словосполучень, є [24, с. 23]:

1) втрата реалії;

2) метафоризація;

3) деформація компонентного складу (від первісної формули здебільшого залишається усічений фрагмент);

4) порушення первісної граматичної структури.

Класифікація Б. О. Ларіна показує етапи розвитку і перебудови.

Семантична класифікація фразеологічних одиниць у плані діахронії опрацьована Б. О. Ларіним. Класифікація Б. О. Ларіна відбиває етапи розвитку і перебудови первісних вихідних словосполучень, вона включає:

а) перемінні словосполучення;

б) стійкі словосполучення, що відзначаються наявністю стереотипності, традиційності і метафоричного переосмислення, відходом від первісного значення;

в) ідіоми, які відзначаються у порівнянні з стійкими метафоричними словосполученнями більш деформованим, скороченим, далеким від первісного лексичним і граматичним складом і помітним послабленням тієї семантичної подільності, яка зумовлює метафоричність, тобто смислову двоплановість.

Цей тип класифікації фразеологічних одиниць, як бачимо, відбиває історичний принцип становлення ідіом ступеневого нагромадження ідіоматичності у розвитку від вільних словосполучень до нерозкладних.

У теоретичних дослідженнях з фразеології помітне місце посідають класифікації за граматичним принципом. Так, морфологічний підхід до фразеологічних явищ базується на співвіднесеності фразеологічних одиниць із певними частинами мови і передбачає визначення лексико-граматичної природи стрижневого слова. Наприклад, О. І. Молотков виділяє за цим принципом такі лексико-граматичні розряди фразеологічних одиниць [7, с. 346]:

1) іменні фразеологізми: Ахіллесова п’ята, авгієві стайні, стріляний горобець, китайський мур, нуль без палички, п’яте колесо до воза, золоті руки, мокра курка, казанська сирота, притча во язицех, лебедина пісня, валаамова ослиця, блакитна кров, крокодилячі сльози, відрізана скибка, сіль землі, птах високого польоту і т. д. [7, с. 346];

2) дієслівні фразеологізми: ляси точити, намилити шию, відкинути копита, обвести навколо пальця кого, ребра полічити, гайки прикрутити кому, накласти руки на себе, співати лазаря, яму копати, кривити душею, виходити сухим із води, поминай як ввали, носитися як дурень із торбою, калачем не заманиш кого, підвести риску, очі на мокрому місці тримати, пройшов крізь огонь і воду (і мідні труби), пекти раки і т. д. [7, с. 347];

3) ад'єктивні фразеологізми: кров з молоком, не ликом шитий, Ні риба ні м'ясо, під мухою, гострий на язик, собаку з'їв, тугий на Вухо, каші мало з'їв, не чистий на руку, зірок з неба не знімає, собі на умі, водою не розіллєш, два чоботи пара, одним миром мазані і т. п. [7, с. 348];

4) адвербіальні фразеологізми: по зав'язку, до лампочки, склавши руки, через пень колоду, на кожному кроці, за тридев'ять земель, куди Макар телят не ганяв, ні. світ ні зоря, курям на сміх, рукою подати [7, с. 347];

5) вигукові фразеологізми: ну й ну, чорт візьми, хоч кулю в лоб, ради бога, слава богу, в добрий час і т. ін. [7, с. 347].

Такий принцип визначення різних типів фразеологічних одиниць охоплює досить значний матеріал. Однак, як відомо, у мові існує певна кількість стійких словосполучень, які співвідносяться за своїм значенням не з одним словом, а з цілим словосполученням, і визначити у них граматичний центр буває досить важко, а то й неможливо. Порівняймо, наприклад, значення таких фразеологічних одиниць: Бога за бороду схопив; одержати (схопити) облизня; легкий на руку; не ликом шитий; позичити очей у сірка; пальцем не поворушити; виходити в тираж; ножа гострити на кого та ін.

Не охоплює усієї сукупності фразеологізмів і принцип класифікації за синтаксичними функціями, оскільки фразеологічні одиниці у ряді випадків синтаксично багатофункціональні.

Граматична класифікація фразеологічних одиниць має виходити з урахування трьох критеріїв: морфологічного, синтаксичного і семантичного. Класифікацію фразеологічних одиниць за грамматичною формою і семантичними ознаками запропонував В. Л. Архангельський. Усі

фразеологічні одиниці мови він поділяє на дві чітко окреслені категорії: фраземи і стійкі фрази. Термін ‘фразема’ Охоплює фразеологічні одиниці зі структурою словосполучення, а термін стійка фраза охоплює фразеологізми зі структурою речень і так званих предикативних сполучень слів. Основним критерієм, покладеним в основу цієї класифікації, є синтаксична функція фразеологічних одиниць. Вона полегшує лінгвістичний розгляд різноструктурного фразеологічного матеріалу у синхронному плані і допомагає повніше охопити фразеологічний склад мови. Проте послідовне проведення принципу синтаксичного функціонування унеможливлюється, оскільки спостерігаються факти багатофункціональності.

Систематизація фразеологічного матеріалу за характером структурних зв’язків фразеологічних одиниць з іншими одиницями у системі мови належить М. Т. Талієву. Фразеологічну одиницю він визначає як самостійну одиницю мови за її оточенням, що створюється на основі і власне структурного зв’язку цілого і не збігається із поняттям поширення слів - компонентів на основі їх валентних відношень. Взята ізольовано, без оточення, фразеологічна одиниця, за М. Т. Талієвим, не може бути визначена через: саму себе, через лексико-граматичні ознаки своїх компонентів. Як своєрідна мовна структура, вона об’єктивно виділяється тільки із своїм оточенням. Дієслівні фразеологічні одиниці у цій класифікації подаються, наприклад, таким чином:

А) фразеологічні одиниці із однопозиційним оточенням, яке може бути виражене й окремим словом у певній граматичній формі (Лізти на стіну — вимагає оточення, вираженого лише іменником у називному відмінку з семантикою особи);

Б) фразеологічні одиниці з двопозиційним оточенням, у яких структурно необхідними елементами є суб’єктивне і залежне оточення (хто + Взяв слово + з кого; що + Червоною ниткою проходить + через що і подібне);

В) фразеологічні одиниці з трипозиційним оточенням — суб’єктним і двома залежними (хто + Коле очі + кому + чим і т. д.).

Ці основні групи в свою чергу поділяються на підгрупи: з однорідним, неоднорідним і варіантним оточенням. Безперечно, метод аналізу фразеологічних одиниць за оточенням зосереджує увагу на дослідженні структурних зв'язків, допомагає вирізнити фразеологізми на фоні інших лінгвістичних одиниць, сприяє визначенню їх семантики, але через певну складність і громіздкість вона не набула широкого застосування в систематизації фразеологічного матеріалу різних мов.

Лінгвостилістичний аспект дослідження фразеологічного матеріалу викликав потребу створення стилістичної класифікації, завданням якої є визначити стильову приналежність фразеологічних одиниць, схарактеризувати її експресивні особливості і функціональну роль у контексті тощо. Про перспективи і завдання стилістичних досліджень у галузі фразеології В. В. Виноградов писав: «…точно вказати на обсяг і проблематику тих розділів фразеології, які частіше віддають стилістиці, надзвичайно важко. В усякому разі, до стилістики належить характеристика експресивних відтінків фразеологічних одиниць, визначення сфер мовлення і літературно-жанрових меж її уживання. Крім того, до стилістики включається вивчення та оцінка фразеологічних штампів, шаблонів (або кліше), що побутують у тій чи іншій сфері мовлення [11, с. 60]». Питанням стилістичної класифікації фразеологізмів приділяли увагу В. В. Виноградов, Л. А. Булаховський, І. К. Білодід, Б. О. Ларін, О. І. Єфімов, О. М. Бабкін, І. Г. Чередниченко, Г. П. Їжакевич та ін. Вчені пропонують різні методи стилістичного дослідження стійких словосполучень: семантичний, структурний, тематичний).

Г. П. Їжакевич поділяє фразеологізми на три групи [15, с.112]:

1) розмовно-побутові;

2) фольклорні та народнопоетичні;

3) книжні.

Розмовно - побутові фразеологізми вживаються в усному побутовому мовленні та художній літературі. Вони використовуються з метою

відтворення розмовної мови. Фольклорні та народнопоетичні фразеологізми широко застосуються у художніх і публіцистичних творах. Їх розкладають на пісенні й казкові елементи, приповідки, примовляння. Книжні фразеологізми функціонують у письменній формі. Вони використовуються у науковому, офіційно-діловому, художньо-белетристичному стилях. Г. П. Їжакевич вважає, що стилістична класифікація фразеологізмів за джерелами їх виникнення надає можливість встановити основні функції сталих словосполучень, які або закладені в самій природі цих фразеологізмів, або виникають в тексті, внаслідок поєднання двох чи кількох сталих словосполучень, іноді протилежного стилістичного плану. Між тим Г. П. Їжакевич справедливо відзначає, що відомі стилістичні класифікації мають більш-менш прикладний характер, дозволяють встановити експресивно-стилістичні функції лише окремих груп фразеологізмів, але не охоплюють всього багатоманітного і різнорідного фразеологічного матеріалу національної мови.

Тут не можна не погодитися також і з думкою О. С. Ахматової, яка вважає, що питання стилістичної диференціації фразеологічних одиниць має включати насамперед оцінно-експресивні особливості, яких набувають фразеологізми унаслідок переважаючого або навіть виняткового їх використання в тих, а не в інших сферах і галузях людського спілкування. Стилістична класифікація фразеологізмів, таким чином, повинна забезпечувати два аспекти дослідження: функціонально-стильовий і власне стилістичний. Функціонально-стильовий план вивчення фразеології ґрунтується на співвіднесеності окремих фразеологізмів або їх груп з окремими функціональними стилями чи їх різновидами в певній національній мові. Завданням досліджень тут є аналіз специфіки використання фразеологізмів у різних функціональних стилях, встановлення закріпленості їх за тими чи іншими функціональними

Стильовими різновидами, а також розгляд можливості й наслідків переходу сталих сполучень з виразової системи одних стилів в інші. Власне

стилістичний план вивчення фразеології повинен враховувати передусім закріпленість чи переважне вживання сталого сполучення у певній сфері мовлення. Аспекти стилістичного дослідження дозволяють виділити досить значні за обсягом групи фразеологізмів:

1) загальновживану народну фразеологію, що включає розмовно-побутову і фольклорну, зокрема народнопісенну, фразеологію. Остання функціонує як в усній, так і в писемній формі. Загальновживана народна фразеологія широко використовується у художньому стилі;

2) книжна фразеологія, характер і стилістичні функції якої змінюються залежно від специфіки стилю. Мова художньої літератури включає до свого складу як власне книжні фразеологізми, так і широко вживані народні сталі сполуки.

1.2. Мовні засоби оформлення та реалізації фразеологічних одиниць

Не викликає сумнівів той факт, що адекватне розуміння теперішнього і минулого будь-якого народу неможливе без знання його історії взагалі та мови зокрема. При цьому відомо, що зв’язок історії та культури народу з мовою особливо яскраво проявляється на фразеологічному рівні.Тому одним із джерел вивчення як мов, так і характеру та світогляду народу є паремії (від грец. pareimia – прислів'я або лат. proverbium – приказка, прислів'я) [29, с. 72], які трактуються як видове позначення фольклорних малих жанрів афористичного спрямування. Крім того, саме паремії містять уявлення про норми співіснування і взаємодії людей та представляють їх цінності.

У дослідженні об’єктом моделювання виступають прислів’я та приказки, що за своєю поверхневою маніфестацією є реченнями. Різні аспекти моделювання речень достатньо розроблені у вітчизняній лінгвістиці (В. П. Феліцина, В. Н. Телія і т.ін.). Крім того, проблематикою даного дослідження займалися такі вчені як: Хавхун А. П., Єрченко П. Г., Буковська М. В., Арнольд І. В., Кузько П. В., Кунін О. В., Даль В.,

Потебня О. О., Ковалів С. О., Виноградов В. В., Алефіренко М. Ф. та інші. Більш детально ці питання розглядала сучасний лінгвіст Корень О. В.

На теперішній час лінгвісти вирізняють понад десять різновидів паремій. Першим видом є вітання, тобто сталі вислови-кліше, які вживаються при зустрічі знайомої людини. Окрему групу становлять святкові вітання, або усталені фрази, якими вітають один одного лише у певні свята. Побажаннями називаються словесні мініатюри зичення добра, щастя, матеріального статку, а тостами – застільні побажання, висловлені господарям дому або гостям. Побажання-подяки, прощання, формули-побажання до певних нагод (з нагоди народження дитини; застосовані у похоронному обряді) також є пареміями. Прокльони (своєрідні форми вираження почуття незадоволення, обурення, досади, гніву з висловленням побажання зла чи загибелі іншій людині), присяги (словесні формули, якими людина підтверджує правоту своїх слів із зазначенням, що у разі обману чи невиконання обіцяного, лихо або нещастя повинно впасти на неї), приказки-застереження (формули, якими один співрозмовник спиняє іншого або й самого себе, щоб не сказати зайвого) також відносять до паремійних одиниць.

Крім того, на думку М. Лановик та З. Лановик, до паремій належать прикмети (сталі вислови, в яких певні явища природи відповідно до змін пір року пов'язуються з кліматичними чи погодними змінами, що впливають на наслідки хліборобської праці), народний календар (перелік прикмет на кожен день року і пов'язана з ним народна мудрість), народні порівняння (стійкі словесні формули, в яких одні предмети, явища або дії зіставляються з іншими предметами, явищами або діями на основі спільності, подібності, спорідненості).

Інші автори відносять до паремій і афоризми, оскільки вони є короткими влучними оригінальними висловами, в яких узагальнена, глибока думка висловлена у стислій лаконічній формі, інколи несподівано парадоксальній. До жанрів дитячої пареміографії належать також казкові

зачини і кінцівки, дитячі примовки, скоромовки, дразнилки. Видатний російський письменник М. Горький називав прислів’я та приказки ‘афоризмами’ і вважав, що вони зразково формують весь життєвий, соціально-історичний досвід народу.

Як бачимо, думки щодо статусу пареміологічних одиниць є досить різноманітними, проте дослідники доходять одностайності в тому, що до паремій слід відносити прислів’я і приказки, які й будуть проаналізовані в нашій роботі. Розглядаючи мовну специфіку паремій, необхідно зазначити, що особливості мови виражаються, крім інших чинників, через прислів’я та приказки. Велика їх кількість позначає специфічні національні риси, а своїм корінням вони сягають в давнішню історію народу, його побут, звичаї, традиції. Тому прислів'я та приказки є безмежним мовним багатством народу, що створювалось упродовж віків, оскільки в них міститься багатовіковий досвід суспільного розуму.

Характерними лінгвістичними ознаками актуалізованого у мовленні прислів’я як біфункціональної комунікативно-номінативної одиниці є стисліст, синтаксична замкненість, евфонічність та інтонаційна цільнооформленість.

Для визначення лінгвістичного статусу прислів’я найбільш доцільними вбачаються терміни текст малої форми або нетиповий текст малої форми, оскільки його специфіка полягає у відсутності чіткої фабули, структурно-композиційних параметрів звичайних текстів, зафіксованого авторства та дійових осіб.

Немає такої людини, яка б у своєму житті не користувалася цими короткими, але з глибоким змістом виразами. Свої життєві спостереження, особливо спостереження над явищами природи, люди здавна фіксували в коротких висловах, які віками відточувалися, шліфувалися та набували дедалі досконаліших форм. У прислів’ях та приказках народ виразив своє соціально-політичне мислення, прагнення до кращого життя, мрії про волю. Народ використовував приказки та прислів’я у боротьбі проти гнобителів,

проти різного роду суспільних вад і пороків. Високо цінували народні афоризми Пушкін, Гоголь, Горький, Шевченко, Франко.

Прислів'я та приказки мають різні походження. Їхніми джерелами були відомі народні пісні, казки, байки, анекдоти і т.п. Говорячи про генетичні коріння народних прислів'їв та приказок, М. Шолохов писав, що вони «перелітають із століття в століття», від одного покоління до іншого, а багатоманітність людських відносин знайшла свій відбиток у карбованих народних висловах і афоризмах, у яких відображаються радість і страждання людські, сміх і сльози, любов і гнів, віра і безвір'я, правда і кривда, чесність і обман, працьовитість і лінощі тощо.

Прислів'я та приказки в переважній більшості створюються самим народом і відбивають найрізноманітніші сторони людського життя. Виникнення прислів'їв, на думку дослідників, бере початок з часів первіснообщинного ладу. Воно пов'язане з трудовою діяльністю людей. Прислів'я та приказки мали утилітарно-практичне значення, носили повчальний характер. У майбутньому тематика прислів'їв значно розширилась. Проте їх повчальний зміст зберігся та незабаром став однією з їх відмінних жанрових ознак.

Деякі лінгвісти стверджують, що поряд з фольклорними прислів'ями та приказками широко вживаються образні вирази, створені письменниками та окремими громадськими діячами. Згодом вони стають так званими 'крилатими виразами' й починають уживатися як звичайні прислів'я та приказки.

Отже, виникнення прислів'їв бере початок з часів первіснообщинного ладу. Прислів'я та приказки в переважній більшості створюються самим народом. Їхніми джерелами були відомі народні пісні, казки, байки, анекдоти. В українській мові багато прислів'їв і приказок було популяризовано або створено відомими письменниками та поетами.

До спільних ознак прислів'їв та приказок відносять такі: стабільність (здатність до відтворювання), комплікативність (специфічне ускладнення

семантичної структури, пов’язаної з пізнавальною діяльністю людини), експресивність (виразність та вплив на реципієнта), дидактичність (зміст повчального характеру), афористичність (здатність у лаконічній формі виразити чітке спостереження, що є узагальненням досвіду), лаконічність (здатність виразити повноту змісту у стислій формі).

Проте не менш важливим є питання про розмежування прислів’їв і приказок та їх ознак. У науці про мову ще не має загальноприйнятої думки щодо їх розмежування. Деякі вчені основним критерієм розмежування прислів’їв та приказок вважають особливості їх синтаксичної структури.

Так, відносячись до одного жанру, прислів'я і приказки відрізняються певними структурними особливостями. Прислів'я – це довершений за змістом вислів, або граматично й інтонаційно оформлене судження, як правило, у формі складного речення, наприклад: «поженешся за двома зайцями – жодного не здоженеш» [30, с. 231].

За визначенням Шевельова Юрія Володимировича, прислів'я – це коротка притча, в якій висловлено судження, присуд, повчання. Приказка, за Шевельовим, – це простий вислів без притчі, без судження, без висновку. Це образний вислів чи мовний зворот, який влучно характеризує людину, її вчинки, явища життя і т. ін., і є елементом ширшого судження: «гнатися за двома зайцями» [30, с. 251] . Крім того, прислів'ям властиве повне вираження думки, а приказка висловлює думку неповно, часто є частиною прислів'я. На відміну від прислів'я, приказка не висловлює повне твердження й висновок з нього, не дає узагальнення, а підкреслює особливість конкретного предмету чи явища, дає в дотепній образній формі спостереження над цим явищем. З цього випливає те, що на противагу синтаксичній двочленній завершеності прислів'я, приказка – одночленна з синтаксичного погляду, тобто вона, переважно, є неповним реченням або частиною речення.

У свою чергу, З. К. Тарланов вважає, що приказка відноситься до прислів’я як частина до цілого. Прислів’я може функціонувати окремо, а

приказка завжди повинна бути включена в переважаючу її одиницю, у складі якої вона набуває функціонального статусу.

Іншої думки дотримується С. Г. Гаврин, який вважає, що не лише прислів'я, але й приказки можуть мати форму завершеного речення. За твердженням О. Н. Широкової, до прислів'їв відносяться сталі народні вислови, що мають переносне значення, а до приказок – народні вислови, що не мають переносного значення.

Існує думка про те, що паремії потрібно розглядати в функціональному аспекті. Говорячи про функціонування в мовленнєвих актах, приказки реалізують номінативну функцію, в той час як прислів'я – комунікативну. Інколи сама приказка не дає жодної поради і не містить застереження, але її можна легко перетворити на прислів'я. Наприклад, розглянемо приказку 'бажати неможливого' [30, с. 252], і надамо їй форму поради: –Лише дурні бажають неможливого.

Іншими словами, звертаючи особливу увагу на деякі систематизовані ознаки прислів'їв та приказок, можна по-новому переосмислити терміни 'прислів'я' і 'приказка' та зробити висновки щодо їх розмежування. Першою ознакою, яка розрізняє прислів'я та приказки є емоційне забарвлення. Прислів'я – це ціле завершене судження, воно завжди має яскравий емоційний ореол, в той час як приказка використовується носіями мови лише у відношенні конкретної ситуації як частина будь-якого судження, тому приказка поза цим судженням не наділена емоційним ореолом, тобто в ній ця ознака не завжди присутня.

Наступною ознакою прислів'їв та приказок можна вважати оцінку як семантичний елемент. Приказка з'явилась з утвердженням в мовленні сталих мовленнєвих образних виразів, що використовуються за принципом аналогії до подібних явищ. Вона підкреслює порівняння та надає новизну й оригінальність цьому порівнянню, тому оцінка може бути присутня.

Наступною рисою прислів'їв та приказок є сталість, яка може бути кількох видів: сталість вживання, структурно-семантична, лексична,

морфологічна та синтаксична. Прислів’я характеризується усіма перерахованими видами сталості, оскільки є цільнопредикативною конструкцією. Щодо статусу приказки, то не можна із впевненістю казати, що прислів’я стале у морфологічному аспекті, адже воно завжди має бути включеним у більшу одиницю, тобто є синтаксично несамостійним.

Щодо структурного відношення, то приказка являє собою образ, який визначає або особу, або дію, або обставини дії; прислів’я завжди має форму речення; частіше всього має структуру загально-особового речення. Прислів’я – це цільнопредикативні конструкції, що побудовані переважно за діючими моделями простого та складного (складносурядного та складнопідрядного речень). Не лише прислів’я, а й приказки можуть мати форму завершеного речення. Проте прислів’я, на відміну від приказки, це завжди синтаксично та композиційно завершений поетичний твір; воно здатне до самостійного функціонування та не має контекстуальної прив’язки.

Наступною ознакою розмежування прислів’їв та приказок є переосмислення їхніх компонентів. Йдеться не лише про перенос у метафоричному чи метонімічному плані, але й нерівноцінність сумарного значення змісту відповідного речення сумі лексичних та граматичних значень його компонентів. Прислів’я та приказки у цьому відношенні рівні.

Було з’ясовано, що під час диференціації жанрів у фольклористиці, з одного боку, застосовується розподіл за ознаками виключення, а з другого – одні жанри можуть визначатися через інші. Цей факт є цілком зрозумілим, оскільки в рамках вертикальної жанрової структури текстів малої форми можуть відбуватися зміни, пов’язані з розмитістю та генетичною близькістю їхніх диференційних ознак, можливістю трансформацій, переходів одного жанру в інший (напр., у процесі згущення думки або ущільнення інформації, у тому числі за схемою «казка → байка → прислів’я → приказка». У зв’язку з цим, і виникла необхідність у подальшому сумісному розгляді ізоморфних рис прислів’їв й інших жанрів малої форми для виявлення їхніх відмінностей.

Варте уваги також і те, що досить часто у якості функціонального синоніму поняття прислів'я виступає поняття паремія. Паремія узагальнено визначається як стійке в мові та відтворюване в мовленні анонімне висловлення дидактичного характеру, що характеризується клішованістю, афористичністю та сентенційністю і включає прислів'я, приказки й ідіоматичні вирази. Етимологічно поняття паремія має біблійне походження, але з часом воно набуло загального змісту і це, у свою чергу, дає підстави вважати, що прислів'я та паремія співвідносяться між собою як видове та родове поняття.

Щодо диференціальних ознак прислів'я та кліше, то за працею метафоричність прислів'я протиставляється прямому значенню кліше, смисл якого дорівнює сукупності смислів слів, що його складають. Водночас, деякі дослідники зазначають, що до складу прислів'їв можуть входити як образні одиниці, так і висловлення з буквальним значенням компонентів, що визначаються як прислів'я - максими або прислів'я - афоризми (у вузькому розумінні) і представляють абстрактне значення чи абстрактну ідею, відому мовцям.

Близькість прислів'я до максими пояснюється спільною для них здатністю представляти у стислій формі певне раціональне правило, яке регулює взаємовідносини між людьми. Разом з тим зазначається, що поняття максима є вужчим від поняття прислів'я і може входити до його складу в якості однієї з ознак. Саме тому у дефініції прислів'я і використовується поняття максима.

Головною відмінністю прислів'я від афоризму, цитати або так званого крилатого виразу вважається анонімність його створення. Афоризм як самостійний жанр виникає саме з народних прислів'їв та приказок і з часом може підлягати процесу фольклоризації, коли його джерело або авторство забуваються і він, іноді у дещо зміненій формі, перетворюється на прислів'я. Це також підтверджується історичними дослідженнями, які надають

можливість виявити походження значної кількості висловлень, що вже протягом тривалого часу функціонують як прислів’я.

Цікавим є й те, що прислів’я про сільське господарство, погоду і лікування ряд дослідників пропонує розглядати як звичайні висловлення, зважаючи на їхню конкретність та збереження прямого значення. Відомі також думки про те, що існує можливість перетворення висловлень, які зберігають пряме значення, на прислів’я за умови набуття ними узагальненого значення.

За ознакою форми епіграма значною мірою наближена до прислів’я. Наприклад, висловлення типу: ‘ніколи не дощить, а ллється’ відноситься до епіграми-прози, і в той же час є, по суті, прислів’ям.

У свою чергу, спорідненість прислів’я та загадки виявляється передусім у їхній метафоричності. Проте, прислівна метафора полегшує інтерпретацію смислу висловлення, у той час як образна структура загадки її, навпаки, ускладнює. Крім того, у синтаксичному плані загадки часто мають формат питальних речень, що досить рідко трапляється серед прислів’їв.

Байку, за спостереженням О. В. Куніна, відрізняє від прислів’я більш ускладнена композиційна будова, яка й зумовлює її функціонування в якості повноцінного літературного твору, у той час як прислів’я є, насамперед, комунікативною мовною одиницею. Проте спільність дидактичної функції байки та прислів’я робить можливою формальну редукцію частини байки або згущення її цілого змісту до прислів’я.

Проведений вище огляд існуючих думок засвідчив назрілу необхідність вирішення питання розмежування ізоморфних ознак прислів’їв та інших текстів малої форми, таких як афоризм, епіграма, максима, цитата тощо.

У прислів’ях та приказках відображено багатий історичний досвід народу, уявлення, пов’язані з трудовою діяльністю, побутом та культурою людей. Правильне та доречне використання прислів’їв і приказок надає мові неповторну своєрідність та особливу виразність.

Саме образно-емоційне відображення навколишнього середовища знайшло свою реалізацію у структурних та семантичних особливостях прислів'їв і приказок. В основі багатьох із них виразно використовується той чи інший образ.

Отже, ефективність впливу на слухача прислів’я, як і будь-якого іншого риторичного висловлення, досягається за рахунок специфічного використання відповідних мовних засобів, здатних певною мірою порушити звичайний слововжиток. Подібне перетворення, як зазначається у праці, може стосуватися лексичної та граматичної семантики (метафора, метонімія та інші види образного вживання слів та форм), синтаксичної структури висловлення (фігури експресивного синтаксису) та фонаційно-просодичних явищ (алітерація, асонанс, редуплікація, пролонгування, акцентуація, ритм, паузація, інтонаційний паралелізм тощо).

З огляду на це, більш детального розгляду потребує специфіка взаємодії лексичних, граматичних та фонетичних засобів оформлення прислів’їв, яка сприяє досягненню необхідного стилістичного ефекту, а, отже, і реалізації емоційно-вольового та естетичного впливу на адресата, а також слугує основою для дослідження особливостей перекладу фразеологічних одиниць.

При конкретному застосуванні того чи іншого образу зміст висловлюваної думки стає особливо ясним і дохідливим. Наприклад, таке поняття як ‘праця’ відтворюється у прислів’ях за допомогою різних образів: Без праці немає плода [30, с. 253]; Без праці не їстимеш пирогів [30, с. 253].

Образність цих прислів'їв досягається стилістичними засобами, які містяться в образній основі вислову. Під стилістичним засобом розуміється спрямоване і свідоме посилення певної структури або семантичної риси мовної одиниці (нейтральної чи експресивної), яке досягло узагальнення і типізації і стало таким чином образом породжуючої моделі.

Взагалі стиль – це не лише сукупність прийомів, а й відбиття у повідомленні сприйняття оточуючої дійсності, образного бачення світу та

образного мислення, невід'ємного від емоційної оцінки за рахунок поєднання стилістичних засобів, які поділяються на образотворчі та виразні.

Образотворчими засобами мови називають усі види образного вживання слів, словосполучень та фонем, об'єднуючи їх загальним терміном ‘тропи’. Їх суть полягає у зіставленні поняття, яке представлене у традиційному вживанні лексичної одиниці, з поняттям, яке передається цією ж одиницею у художній мові при виконанні спеціальної стилістичної функції. Найважливішими тропами характерними для прислів’їв є: метафора, метонімія, зіставлення, епітети та перифраз.

Виразні засоби, або фігури мовлення, не створюють образів, а підвищують виразність мовлення та посилюють емоційність за допомогою евфонічних, фонетико-стилістичних засобів: рими, алітерації, асонансу. Цей розподіл стилістичних засобів на образотворчі та виразно-умовні, оскільки образотворчі засоби, тобто тропи, можуть виконувати також експресивну функцію, а виразні можуть брати участь у створенні образності та зображенні.

Прикладом образотворчо-виразних засобів є метафора, а її репрезентацію у структурі паремій можна розглянути у такому прислів’ї: Кожна жаба вихваляє своє болото [30, с. 252]. У цьому прислів’ї слово ‘жаба’ вживається метафорично, і воно означає людину, яка дуже любить вихвалятися. Наведемо інший приклад вживання метафори у паремії: Золота клітка для пташки неволя [30, с. 252]. У структурі цього прислів'я зустрічається не одна метафора. Перша метафора ‘клітка’ ототожнюється з неволею; друга метафора – це ‘пташка’, яка означає людину. Взагалі вживання двох метафор в одному вислові одночасно робить його цілком метафоричним.

Метафора – не єдиний троп, який є найчастотнішим у структурі прислів'їв. Привертає увагу велика кількість метонімій. У метонімічному значенні зустрічаються слова, в яких має місце зв'язок між почуттями та органом, який його створює, між органом та людиною, до якої він належить.

Приклад вживання метонімії можна розглянути у таких прислів'ях: Дурний язик голові не приятель); На язиці медок, а на думці льодок [30, с. 253].

У цих прислів'ях слово ‘язик’ вживається у метонімічному значенні, а саме позначає процес мовлення, слова, які можуть нашкодити людині, поставити її у скрутне становище, або слова, промовлені не від щирого серця.

Як ми вже побачили, метонімія відрізняється від метафори. Метафора, як правило, визначається як приховане порівняння, здійснюване шляхом застосування назви одного предмета до іншого і виявляє, таким чином, будь-яку важливу рису іншого. Метонімія, на відміну від метафори, яка базується на асоціації за схожістю, троп, який базується на асоціації за суміжністю. Вона полягає в тому, що замість назви одного предмета вживається назва іншого, пов'язаного з першим постійним внутрішнім та зовнішнім зв'язками.

Іншою фігурою мовлення, яка часто зустрічається у прислів'ях, є повтор звуків, слів, морфем, синонімів. Повтори виконують функцію посилення, а лексеми, які повторюються, в більшості випадків стоять поряд.

Аналізуючи пареміологічний фонд української мови, доходимо висновку, що образотворчі стилістичні засоби (метафора, метонімія, зіставлення, епітет, перифраз) зустрічаються у структурі майже кожної паремії. Але крім образотворчих засобів ми стикаємося також із виразними засобами (рима, алітерація, асонанс), які, на відміну від перших, не створюють образів. Вони підвищують прагматичний ефект висловлювання та посилюють його емоційність за допомогою звукового оформлення.

Для визначення лінгвістичного статусу прислів’їв та приказок найбільш доцільним вбачається використання у межах нашого дослідження терміну текст малої форми, оскільки його специфіка полягає у відсутності чіткої фабули, структурно-композиційних параметрів звичайних текстів, зафіксованого авторства та дійових осіб. Характерними лінгвістичними ознаками актуалізованих у мовленні паремій як біфункціональних комунікативно-номінативних одиниць є стисліcть, синтаксична замкненість, евфонічність та інтонаційна цільнооформленість.

Ретроспективний огляд вивчення паремій засвідчив, що виникнення прислів’їв бере початок з часів первіснообщинного ладу. Прислів’я та приказки в переважній більшості створюються самим народом. Їхніми джерелами були відомі народні пісні, казки, байки, анекдоти. В українській мові багато прислів’їв та приказок було популяризовано або створено відомими письменниками та поетами. Встановлено, що з часом і народне, і літературне джерела зливаються.

Синтаксична структура прислів’їв, зазвичай, будується за моделями простого або складного (складносурядного та складнопідрядного) речення. Як правило, прислів'я включають 2 – 7 слів, що відповідає можливостям оперативної пам'яті і мовця, і слухача. Стверджувальні або заперечні комунікативні типи висловлень репрезентуються у прислів’ях трьома синтактико-структурними підтипами: розповідним, спонукальним і питальним, із домінуванням стверджувальних форм. Крім того, притаманні спонукальним прислів’ям імперативність та директивність можуть бути виражені за допомогою розповідної моделі.

Аналізуючи фразеологічний фонд української мови, доходимо висновку, що образотворчі стилістичні засоби (метафора, метонімія, зіставлення, епітет, перифраз) зустрічаються у структурі майже кожної паремії. Але крім образотворчих засобів паремії характеризуються також виразними засобами (рима, алітерація, асонанс), які, на відміну від перших, не створюють образів. Вони підвищують прагматичний ефект висловлювання та посилюють його емоційність за допомогою звукового оформлення.

РОЗДІЛ 2
СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ У РОМАНІ В. ЛИСА «ІЗ СОНЦЕМ ЗА ПЛЕЧИМА. ПОЛІСЬКА МУДРІСТЬ ПЕЛАГЕЇ

2.1. Національно-культурна своєрідність фразеологічного складу мови

Фразеологія будь-якої мови є відображенням здобутків культури, звичаїв, прагнень і сподівань народу, одним із найважливіших джерел для дослідження його минулого життя, для глибокого вивчення його словесних естетичних цінностей.

Пам'ять народу зберегла чудові перлини народної мудрості, які дійшли до нас з глибини віків і служать нам і далі. Культурно-національна своєрідність фразеологізмів, яка співвідноситься з певними образами, асоціюється з матеріальною культурою або історичними подіями.

Мова зберігає і передає з покоління в покоління лише ті фразеологізми, які прямо або опосередковано співвідносяться з еталонами, стереотипами й міфологемами національної культури – як матеріальної, так і духовної: виступаючи в ролі експонентів культурних знаків, фразеологізми не лише зберігають пам'ять про образну мотивованість значення, а й відтворюють з покоління в покоління, «нав’язують» відтворення в їх культурних конотаціях світорозуміння носія мови. Без досліджень культурологічного компонента фразеологічного складу мови неможливо створити повне уявлення про культурно-національний менталітет – про «дух народу».

Влучність характеристики, сконденсованість думки, відчутна оцінна функція і національна своєрідність пояснюється почасти самою природою фразеологізмів як специфічних мовних одиниць. Усі фразеологічні одиниці сучасної української (і не тільки української) літературної мови у минулому були вільними словосполученнями. Внаслідок поступової втрати прямого

значення, переосмислення, тобто багатовікової практики народу, вільне словосполучення перетворилося у фразеологізм з властивою йому цілісною структурою. Звичайно, цей процес був довготривалим. Щоб той чи інший вираз перетворився у фразеологізм, потрібен певний час, протягом якого поволі послаблюється лексичне значення слів-компонентів, вираз набуває іншого сенсу, відбувається тривале шліфування, обробка цього вислову у процесі мовлення десятків, а то й сотень поколінь людей.

Культурний компонент мови на рівні фразеології певною мірою фіксує культурну спадщину народу – носія мови, оскільки фразеологічний фонд містить у своїй семантиці національно-культурний компонент.

Країнознавча цінність фразеологізмів як мовних знаків культури складається з кількох чинників, які національну культуру відбивають:

1. Комплексно, усіма своїми ідіоматичними значеннями, деякі з них називають явище минулого й сучасного, котрих немає в зарубіжних національних культурах;

2. Одиницями свого складу; деякі з таких слів належать до без еквівалентної лексики;

3. Своїми прототипами, позаяк відтворюють звичаї, традиції, деталі побуту й культури, історичні події та інші явища, притаманні національній культурі.

При вивченні мови представниками інших культур вона засвоюється не лише як новий над-засіб вираження думок, а й виступає джерелом відомостей про національну культуру народу – її носія.

Так, у фразеологічному фонді побутового походження, наприклад, зустрічаються найменування традиційного українського побуту, антропоніми, зооніми, фітоніми, історичні назви, символіка кольору й деяких понять, моральні уявлення, деталі й продукти традиційного харчування тощо. Подекуди прототипи фразеологізмів відтворюють зовнішній вигляд людини, її одяг, взуття, подробиці повсякденного селянського побуту, народні прикмети, звичаї, традиції тощо.

Зіставляючи за значенням українську фразеологію з мовними відповідниками різних культур, слід звертати увагу на спільне й відмінне в образності фразеологічних одиниць, в основі чого лежить національна своєрідність. Сам об'єктивний факт існування етнокультурних фразеологічних паралелей, котрі можуть охоплювати не лише в тій чи іншій мірі споріднені і в культурному відношенні постійно контактуючі мови, а й мови зовсім неспоріднені, дуже далекі одна від одної в структурному відношенні, що не мали в минулому тісних етнокультурних контактів, свідчить про спільність законів мислення різних народів. Наявність таких паралелей наочно підтверджує присутність певної тенденції й тісного взаємозв'язку й взаємообумовленості розвитку мови та культури кожного народу; самобутні в національному відношенні фразеологічні звороти – результат мовного відображення специфіки тієї чи іншої культури.

Перлини народної мудрості, пов'язані з національною психологією містять знання з історії, географії та інших наук країни носіїв мови. Деякі з фразеологізмів, які мають аналоги в плані відтворення в інших мовах, проте за своєю образністю вони є унікальними. У них – психологія народу, його традиції, побут, культура, ставлення до довкілля.

Вивчення мови в аспекті «мова і культура» виступає предметом дослідження багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених. У сучасній лінгвістиці проблеми «мова і культура», «мова і суспільство» стають дедалі актуальнішими. Важливим є завдання розкриття національно - культурної специфіки багатьох мовних явищ. Новітні дослідження з проблеми «мова і культура» здійснюються на базі багатьох даних і стосуються таких питань, як лінгвістичні і соціокультурні відмінності, соціально-етичні норми, на яких ґрунтується комунікація, взаємодія мови і культури у процесі історичного розвитку.

У дослідницькій галузі загальновизнаним є те, що фразеологічний склад є мовним засобом, який втілює культурні концепти, оскільки в образній основі фразеологічного значення відображається менталітет народу.

Поняття національної лінгвокультури містить широке коло мовних явищ, пов'язаних з ідеєю про внутрішню форму мови і втілення в ній духа народу. Найбільш яскраво національно-культурну самобутність відображає фразеологічний склад мови. Національно-культурна семантика найбільш яскраво виявляється в тих одиницях мови, які безпосередньо і прямо відображають позамовну дійсність, називають предмети і явища оточуючої дійсності. До таких одиниць мови належать фразеологізми.

Фразеологізми з яскраво вираженою національно-культурною семантикою є невід'ємною частиною і одним з засобів формування мовної картини світу для певного етносу – носія мови. Мовна картина світу – це картина світу, яка формується засобами природної мови як певного типу семіотичних систем; це сукупність уявлень народу про дійсність на певному етапі розвитку народу, зафіксованих у мовних одиницях. У фразеології національно-культурні особливості дійсності виявляються особливо виразно. Загальновідомим є той факт, що фразеологічний корпус мови є носієм і джерелом культурно-національної інформації. Саме у фразеологічному фонді національно-культурна семантика набуває яскравого і безпосереднього вияву. Це пояснюється тим, що фразеологізми є роздільно оформленими мовними одиницями, компоненти яких характеризуються повним чи то частковим семантичним перетворенням. Нова семантична структура, що виникає внаслідок цього, значно більшою мірою залежить від екстралінгвістичних факторів, ніж семантика окремого слова, що багато в чому визначає специфіку фразеологічних одиниць, яка найбільш повно відображає самобутність побуту певного народу. Етнолінгвістичні та лінгвокультурологічні напрямки намагаються розкрити засоби і способи проникнення «мови культури» у фразеологічні знаки природної мови і форми презентації ними культурно-значущої інформації. Наявність культурно-мовних універсалій, однією з яких є національно-культурний компонент, зумовлено універсальним характером людського мислення, загальним поступовим розвитком людської культури і цивілізації, спільністю буття та

пізнання, і, відповідно, їх універсальними законами та категоріями. Культурно-мовна специфіка проявляється як результат специфічної дії процесу мовного кодування при описі фактів оточуючої дійсності, які відображають специфіку побутових і пізнавальних моделей, акцептованих мовною спільнотою. Становлення і розвиток у сучасній лінгвістиці таких напрямів, як філософія, лінгвокультурологія, антрополінгвістика, когнітивна лінгвістика сформували передумови для вивчення фактів мови і мислення в їх зв’язку з духовними національними цінностями народу та особистості.

«Мова концентрує в собі безкінечну і невичерпну цілість духовних устремлінь того чи іншого етносу. Вона є його творчим продуктом, який, з одного боку, виступає онтологічно-комунікативним відбиттям особистісного стрижня буття» [5, с. 32], а з іншого – «генеральною лінією розвитку колективної свідомості через протиставлення світу внутрішнього світові зовнішньому, суб'єктивного об'єктивному, духовного фізичному, нематеріального матеріальному» [5, с. 32]. Різноманітність людських мов свідчить про багатство реального світу й розмаїття пізнавального, що збуджує мислительну фантазію й мовну того чи іншого народу.

Звідси випливає, що національно-культурну семантику варто шукати переважно в словах, стійких словосполученнях, сталих висловах, які виникли на національному ґрунті впродовж багатовікової мовної діяльності народу. Інакше кажучи, описи співвідношення мови і культури повинні бути спрямовані на виявлення репертуару тих одиниць мови, що стосуються власне національних фактів матеріальної, соціальної чи духовної культури як прототипів цих одиниць безвідносно до співвідношення власне значень цих одиниць мови з концептами загальнолюдської чи національної культури, оскільки культура і мова існують у діалозі між собою, при цьому культура – це історична пам'ять народу, а мова завдяки кумулятивній функції зберігає її, забезпечує так званий ‘діалог поколінь’. За образним висловом Е. Сепіра, «культура – це те, що робить і думає дане суспільство, а мова – те, як воно думає» [5, с. 35]. Культурою зумововлена форма літературної мови, її зв'язок

з народнорозмовною мовою. Безсумнівним є вплив культури на своєрідність лексико-фразеологічних засобів мови, на особливості її нормативно-стилістичної системи (стилістичне розшарування мови) та мовленнєвий етикет.

Як відомо, корені проблеми взаємодії мови й культури сягають далекої давнини. Одним з перших, хто поставив питання про зв'язок мови та культури, був В. фон Гумбольдт, який стверджував, що мова є «надбудовою нашої культури». «Мова, незважаючи на всі зовнішні впливи, зберігає свою індивідуальність, яка притаманна і її характеру. У мові ми завжди знаходимо сплав власне мовного характеру з тим, що мова перейняла від характеру нації. Мова може бути створена тільки нацією, якій вона належить. Подібно до того, як слово виступає посередником між людиною та предметом, так і вся мова - між людиною та природою, яка на впливає» [5, с. 35]. Вона є зовнішнім виявом духу народів: «Мова народу є його дух, а дух народу є його мова, і важко уявити собі щось більш тотожне» [5, с. 36]. Іншими словами, «дух народу» об'єктивується в мові та відбивається за допомогою мови, будучи духовним втіленням індивідуального життя нації.

Фразеологічна номінація істотно відрізняється від лексичної, оскільки вона належить до підтипу специфічної непрямої номінації і ускладнена конотативним значенням. Лінгвісти дотримуються думки про те, що в основі фразеологізму лежать асоціативні трансфери, адже у процесі мовлення відбувається передача інформації не лише об’єктивного, але й суб’єктивно - оцінного характеру. На відміну від лексем, значення яких потенційно охоплюють усі ознаки і властивості предмета, дії і т. ін., фразеологізми належать до знаків мови, що виражають лише деякі якості.

Отже, основна функція фразеологічних одиниць полягає не в номінації денотатів (референтів). Фразеологізм не стільки іменує предмет думки, скільки характеризує його в якомусь плані, дає йому оцінку – позитивну чи негативну, причому з певним ступенем інтенсивності.

Елементами фразеологічної підсистеми є, в основному, експресивно забарвлені одиниці.

Культурний компонент мови на рівні фразеології певною мірою фіксує культуру народу – носія мови, оскільки фразеологічний фон вже містить у своїй семантиці національно-культурний компонент. Національно – специфічне у мові, з одного боку, можна дуже легко виявити, з іншого – воно являє собою дуже складне явище, яке містить цілий комплекс взаємопов'язаних факторів: спосіб життя і характер народу, його історію, духовне життя, національні традиції і звичаї, етнічний побут.

2.2 Структурно – семантична специфіка фразеологічних одиниць у романі В. Лиса

Володимир Савович Лис – відомий український журналіст, письменник, прозаїк і драматург з Луцька. Майстер витонченого слова, глибоко народний письменник, є справжнім метром сучасної української літератури. Володар численних премій конкурсу «Коронація слова».

Нова книга – літопис «Із сонцем за плечима. Поліська мудрість Пелагеї» від лауреата численних нагород та премій Володимира Лиса — це життєвий досвід на перший погляд звичайної сільської жінки, бабусі Пелагеї. Ця мудра й милосердна жінка пережила війну й роки поневірянь, виховувала дітей і рятувала життя людей, вірила в силу трав та давні легенди. На долю Пелагеї випали біль і щастя, кохання та втрати, вона знала таємниці природи і найзаповітніші секрети людей. Цілителька Пелагея розкриє нам таємницю щастя, яку розкрило їй саме життя. «Із сонцем за плечима. Поліська мудрість Пелагеї» не просто книжка — це літопис народного досвіду, пам'ятник правічній мудрості українського народу. Це та сама велика мудрість нашого народу. І можливість долучитися до неї – велике щастя. І цією мудрістю щедро ділиться людина

чиста, глибока – і водночас дуже проста. Власне, яким і повинен бути справжній мудрець.

Нами зафіксовано той факт, що роман В. Лиса побудований на індивідуально – авторських пареміях. Ми проаналізували використання жанрових різновидів паремій у романі за Мар'яною і Зоряною Лановик [22, с. 216], а саме:

1. Вітання – сталі вислови-кліше, які говорять при зустрічі знайомої людини. Окрему групу становлять святкові вітання, тобто усталені фрази, якими вітають один одного лише у певені свята.

2. Тости – застільні побажання, висловлені господарям дому або гостям.

3. Побажання – словесні мініатюри зичення добра, щастя, матеріального статку.: *Хай благословляє мати на благословенне, бо од слова доброго зранку до вечора жити хочеться, а од недоброго до ранку ни заснеш* [25, с. 47].

4. Прокльони: *Киш, окаяна! А щоб до тебе щурисько посватався* [25, с.72]; *А щоб вам чоботиська на ноги подягало* [25, с. 72]; *Та хай руки тобі патичками стануть* [25, с. 72].

5. Формули-побажання до певних нагод: з нагоди народження дитини, застосовані у похоронному обряді*: Душа дитяти, що в хрещенні з'явиться, за тобою слідкує* [25, с. 27]; *Зроби, матінко Божа, цеє дитятко цвіточком, який вбирає сонце, росу і дух Божий невловимий* [25, с. 26]; *Матінко Божа, що всі стежки знаєш, подаруй отую їдну моїй дитині, вона ще її не сходила, ще ни ступала, ніжками ни зірівала. Ни пошкодуй, Матінко, свої стежки, ни забирай дитятко нихожене, ниспіване, ниголублене. Хай летять болісті на штири волості й за вітром розвіються…*[25, с. 29].

6. Молитви – своєрідні форми звернення віруючого до Бога, богів, інших надприродних або асоційованим з Богом істот, а також канонізований текст цього звернення. Молитва часто приймає вид поклоніння, вихваляння, прохання чи просто викладу своїх думок: *Матінко Богородице Пресвятая,*

яко ти Сина Божого породила, подай милосердя і добре здоровля цій дитині, дитяті Божому, Богом сотворенному, у ласці й мирі, простели щиру доріжку, ногам теплу, а очам світлу, на чотири сторони, куди б не пішло дитя, прогтягни свою руку на неїну голівку, якщо ти є Матір Божа і мати велика усіх дітей [25, с. 44]; *Святая Пелагеє, заступнице людей кротких і смиренних, до тебе звертаюся я, раба Божа, ім'ям твоїм наречена, зверни свій погляд і послухай слово, що йде од душі моєї, смиренної і кроткої. Од серця, що видить тебе незримо, молюся, бо за стражденного і нужденного раба (раби) Божого (ім'я), яко за себе, свята заступнице (далі йшло прохання)* [25, с. 46].

7. Поради – словесні формули, якими людина вказує, як діяти за яких небудь обставин, допомогає добрим словом у скруті: *Приснилося щось тривожне – зразу подивися у віконце, сон і забудеться* [25, с. 81]; *Не дивись на місяць – зуби болітимуть* [25, с. 81]; *Як скупаєш ноги у росі, то злякаються болячки всі* [25, с. 81]; *Чєсом перед сном мона й подумати, що ти пташкою стала. Легше й заснеться* [25, с. 81]; *Не вставай з ліжка схарапудженою. Цільний день та харапуда за тобою бігатиме* [25, с. 82]; *Не розтуляй рота проти вітру* [25, с.82]*; Ни картай никого у тому, в чім ни певен* [25, с. 82]; *Ни йди на чуже весілля набурмосеним* [25, с. 82].

8. Приказки-застереження – формули, якими один співрозмовник спиняє іншого (або й самого себе), щоб не сказати зайвого: *Ти ще тільки зле подумала, а вже гаддя в лісі заворушилося* [25, с. 26]; *Сідайте, Параско, бо певно, вже у вас язик стомився* [25, с. 37]; *Гаврильцю, чого в тебе писок став, як рильце? Мо' , гороху чужого наївся?* [25, с. 36].

9. Прикмети – сталі вислови, в яких певні явища природи відповідно до змін пір року пов'язуються з кліматичними чи погодними змінами, які впливають на наслідки хліборобської праці: *Якщо зранку з'являється райдуга після дощу – цілий день буде рясним і далі дощів не буде* [25, с. 201]; *У тому випадку, коли на вільсі навесні з'являється листя раніше, ніж на березі, літо буде переважно дощовим, якщо раніше на березі – сухим* [25, с. 201]; *Перед*

дощем часто каркають ворони, низько літають ластівки [25, с. 202]; *Перед теплим днем дуже виспівують ввечері і вночі цвіркуни* [25, с. 203]; *Журавлі, лелеки, гуси летять високо – осінь буде теплою* [25, с. 203]; *Зірно в ніч на Різдво – добре вродять жито й овес* [25, с. 204]; *Зірно перед Великоднем – на добрий врожай овочів* [25, с. 204]; *Сонце заходить велике, червоне – жди вітряної погоди* [25, с. 204]; *Якщо місяць взимку дуже яскравий – на холодну мокру погоду* [25, с. 206].

Такі прислів´я про пори року та місяця переважно вживаються у їх прямих значеннях, без підтексту чи надмірної художньої образності. Це спостереження за явищами природи і поради щодо господарської діяльності у відповідності з поміченими прикметами — своєрідна народна агрономія.

10. Народний календар – перелік прикмет на кожен день року і пов'язана з ним народна мудрість: *Кіт умивається – гості будуть* [25, с. 65]; *Ни став рогача в хаті держаком доверху, бо то знак, що нима ляку тут для недоброї сили* [25, с. 67]; *Поліна в печі тріскотять – хтось на тебе сердиться* [25, с. 67]; *Якщо дерево саме коло хати ламається – знак, що хтось із родини помре* [25, с. 69]; *Побитий посуд, особливо череп'яний, – на щастя, фарфоровий – на втрату, скляний – до віддаленої удачі* [25, с. 71].

11. Народні порівняння – стійкі словесні формули, в яких одні предмети, явища або дії зіставляються з іншими предметами, явищами або діями на основі спільності, подібності, спорідненості: *Повзеш як рак, то й рачайся* [25, с. 40]; *У неї коса така, що й мурахи цілують* [25, с. 36]*; Така криклива, що й ворота дрижать.* [25, с. 36];]*; Така пролаза, що й крізь мишачу нірку пролізе* [25, с. 37]; *Робить, як комар, а їсть, як віл* [25, с. 38].

12. Афоризми – короткі влучні оригінальні вислови, в яких узагальнена, глибока думка висловлена у стислій лаконічній формі, подеколи несподівано парадоксальній: *Всяка дорога починається од порога і до порога вертається. А чия ни вертається, то в безвісті пропадає* [25, с. 46]; *Скільки стежок ни сходив би, а тико їдна тобі ноги поцілує* [25, с. 46]; *У кого десять правд у хаті, в того чорт на покуті сидить* [25, с. 46]; *Життє як поле: як*

зореш, так і вродить, що посієш, такий і сніп буде [25, с. 47]; *Сій зерно, а думай, що золото, то й хліб тобі солодким буде* [25, с. 47]; *Із двох зол вибереш менше – виросте й покусає* [25, с. 47]; *Дослухайся до крику, в ньому тоже слова знаходяться, навіть якщо їх не почуєш* [25, с. 47]; *Що забув ізранку – увечері вже згадаєш по-новому, озирнешся й згадане ни побачиш* [25, с. 47].

Афоризми будуються у формі філософських узагальнень, на їх розвиток в усній словесності вплинула книжна писемність.

Головна героїня твору – людина безумовно унікальна. Вона була невисокою, тихою, мовчазною. Але коли вона починала говорити - такі дорогоцінні перли падали з вуст бабусі Палашки. То були слова такі прості, але які образні, цікаві, глибокі думки вони висловлювали. Це ї є велика мудрість українського народу. І можливість долучитися до неї – велике щастя. Ці прості рядки потрібно читати і перечитувати. Запам’ятовувати і берегти. Адже в них схована вся мудрість одного з найстаріших народів світу, людей, котрі вкладають в землю, природу, домівку та сім’ю невиразну любов та пошану. Це та історія, яку повинен зберегти кожен українець.

Твір побудований переважно на пареміях, що передає емоційність, неповторність та культуру народу. Ми проаналізували ФО у залежності від змісту, форми, часу, місця і нагоди використання, які поділяються на жанрові різновиди, що більшою чи меншою мірою відрізняються між собою. До найдавніших піджанрів відносяться ті, що пов´язані з вірою в магічну дію слова.

В. Лис активно використовує прислів’я та приказки для моделювання розмовної ситуації. Наприклад: *Наш котик умивається – видно, Параска в гості збирається – три дні тарандіти* [25, с. 35]*; Сім верстов пройшов, а долі ни найшов, бо вона коло воріт лежала* [25, с. 35]*; Гаврильцю, чого в тебе писок став, як рильце? Мо’, гороху чужого наївся?* [25, с. 36]; *Покличу місяця, щоб у відро заглянув, ци я води принесла* [25, с. 36]*; Так пити хочеться, що й добрий кусок сала з’їла б* [25, с. 36]; *Розсокоталися, ніби*

Феську язикату побачили [25, с. 36];*Сідайте, бо в ногах правди нима, у нас лавка чисто заметена* [25, с. 39]*; Ой, дорогеї гості, куди ж вас посадити, хіба горох перебирати* [25, с. 39]*; Ни дивися сизим оком – голубим ни станеш* [25, с. 40].

Серед паремій, що містять уявлення про норми співіснування і взаємодії людей та представляють їх цінності, знаходимо такі: *Дід беззубий, як пеньок, а дівку поцілував, то молодицею стала* [25, с. 35]*; Наша Маруся до вечора краля, а як стемніло, хлопци всю красу покрали* [25, с. 35]*; На городі верба груші вродила, бо Химка клялася, що перед чоловіком чиста* [25, с. 35]*; Виглядала кума, а він псиська прислав, щоб на куму погавкав за вчорашні пироги* [25, с. 36]*; Жінка, як тичка, зате чоловік у неї як бричка* [25, с. 37]*; Як був квас, той не було вас, а тепер квасило, то де вас носило?* [25, с. 38]*; Ганька за Грицем сохне, а Гриць і не охне* [25, с. 38]; *Дурного Гаврила і Параска побила* [25, с. 39]; *Приніс відро чужого розуму, а хто пити буде?* [25, с. 39]; *Той хлопець, як теплий вітер, - приголубить і втече* [25, с. 41] *Допався, як Харитин до паранини* [25, с. 40].

Зображення ведення сільського господарства, працелюбності, вихваляння гарних господарів: *Сонце, ни дивеся у віконце, бо тута дівка до обіда не вмивана* [25, с. 35]*; Корова у нас молочниця – цілий день на вигоні вибрикує* [25, с. 36]*; То такей пастух, що од сну опух, а бидло всеньке жито столочило* [25, с. 35]*; Як півень ни встереже, то курка і два яйця зразу знесе* [25, с. 38]; *Та Явдоха така пройдоха, що й у болоті не замочиться* [25, с. 37]*; Як наварив, Омельку, так і їж* [25, с. 38]*; Принесіте, куме, риби, то й хліб до неї буде* [25, с. 38]*; Та так робить, що й мокре ліпше горить* [25, с. 38]*; Вівсяна каша себе хвалить, а люди – гречану* [25, с. 39]*; Старий чоловік глибоко ни вигоре, а борозна все їдно його жде* [25, с. 40]*; Кури, кури, їжте хоч дулі, як пшона нима* [25, с. 40]*; На своєму полі і стерня ни так ноги коле* [25, с. 40]*; Ни той кіт, що мишей багацько наловив, а той, що кицю лапкою погладив* [25, с. 40]*; На службу спізнишся, то батюшка ше простить, а*

спізнишся на поле – то ноги поколе [25, с. 40]. *Скільки б ни бив кобелу, а кінь ліпше горати ни буде* [25, с. 41].

Метафоричне порівняння людини з тваринами, для відображення рис характеру та поведінки для розуміння негативних та позитивних проявів: *Кричеть, як сорока, а з ділом їдна морока* [25, с. 35]; *На печі їдєть калачі, а за дверима з них голодні миші сміються* [25, с. 35]; *То того хазяїна кінь, що чужим вівсом потилицю чухає* [25, с. 35]*; Одягай, Мотрунко, запаску, пуйдеш гусей пасти, хай хоч гусак на тебе подивиться, як така стидлива* [25, с. 36]; *Ще комар не вкусив, а вже відро сліз назбирала* [25, с. 36]*; У неї коса така, що й мурахи цілують* [25, с. 36]*; Така криклива, що й ворота дрижать*. [25, с. 36]; *Сідайте, Параско, бо, певно, вже у вас язик стомився* [25, с. 37]*; Така пролаза, що й крізь мишачу нірку пролізе* [25, с. 37]; *Робить, як комар, а їсть, як віл* [25, с. 38]*; У нас стики того сіна, що коза за день з'їла* [25, с. 38]*; Лисиця в сні курей бачить*[25, с. 39]*; Добрий кіт, тихо мишам часом підморгує* [25, с. 39]*; Ще кіт ни нявкнув, а вже миші танцюють* [25, с. 39]*; Конику-соколику, ни брикайся, бо циган хвоста вкраде* [25, с. 39]*; Повзеш як рак, то й рачайся* [25, с. 40].

Опис емоційного стану персонажів: *Так глєнула, що на другім силі горщики заторохтіли* [25, с. 36]*; Така гнівлева, що й двері бояться рипнути* [25, с. 37]*; Чого то, кумо, ваш кум на вас вашим голосом вчора кричєв?* [25, с.37]*; Кажеш, ти добрий? А ти-но руку пчолі настав* [25, с. 38].

Звичаї та традиції, у які вірили люди поліської місцевості: *Як дівка нина ту ногу встане, то парубок на неї ни так гляне* [25, с. 37]*; Візьму – но я лозину, піду сама дочку сватати* [25, с. 36]*; Посватався на чуже сило, а тепер у свему на дівок заглядаєця* [25, с. 37]*; Якби хто приніс пирога, то вона, може, й розчесалася б* [25, с. 37]*; Ліпше прийдіть взавтра, бо сьогоднє ще не всі пироги доїли* [25, с. 38]*; Йшов свататися, та об гарбуза спікнувся* [25, с. 38]*; Наївшися, напившися – гвавтоньки женитися* [25, с. 38]*; А як зголодію, де ж я жінку подію?* [25, с. 40]; *Скоріше ожениться солом'яний парубок, як вийде замуж ота кам'яна дівка* [25, с. 38]; *Надіявся циган на*

пироги, то й борщу ни схотів [25, с. 39]*; Пишається, як засватана на десяте сило* [25, с. 39]*; Як світ зранку тако сіріє, то й весілля звечора ни буде* [25, с.40]*; На службу зранку тако сіріє, то й весілля звечора ни буде* [25, с. 40].

Важливість та швидкоплинність часу, вміння цінувати кожну мить*: Ранок – ото тобі і панок, як ни вспієш наробитись, будеш ввечері журитись* [25, с. 38]; *Зимою день, як літом у комара ніс* [25, с. 38]*; Сонце собі ни забереш, а подивитися мона* [25, с. 41]*;*

Звеличування розуму та мудрості людини: *Скільки б воду решетом ни носив – ни порозумнієш* [25, с. 39]*; Порадив, як озеро ложкою вичерпати* [25, с. 39];*Чоловік з Кукурік, а прожив із маслом цілий рік* [25, с. 39]; *У глибокім колодязі найдальшу зірку видно* [25, с. 40].

Слід також зазначити використання біблійних приповідок автором, в яких простежуються основні біблійні заповіді, щоб показати віру в Бога, дотримання релігії: *Шукатимеш Бога, як срібло ци золото, то узнаєш Бога* [25, с. 42]; *Бог стежку пильнує й од чоловіка з лихим язиком рятує* [25, с. 42]; *Шануватимеш Бога, то й клуня буде повна* [25, с. 42]; *Як син розумний, то й батька звеселяє, а як дурний – то матері на горе* [25, с. 42]; *Замруживши очі на світ, собі зробиш прикрість* [25, с. 42]; *Правдою й ненависть закрити мона* [25, с. 42]; *Що зубам оцет і очам дим, те ледачий тис, що їх насилають* [25, с. 42]; *Хто ближнім гордує, той розуму ни має* [25, с. 42]; *Хто поле своє оброблєє, той і хлібом ситий* [25, с. 42]*; Мудрий хату будує, а дурень своїми руками руйнує* [25, с. 43]; *Ліпше трохи в Господньому страсі, ніж великі скарби в тривозі* [25, с. 43]; *Любе слово, що до речі сказане* [25, с. 43]; *Дух людський при недузі помагає* [25, с. 43]; *Хто батька й матір проклинає, у того свічка погасне, як уночі запалить* [25, с. 43]; *Добре ім'я великі багатства переважить* [25, с. 43]; *Не завидуй багатим і злим, бо то в них ни од Бога* [25, с. 43]; *Скіко дурного ни товчи у ступі – ни порозумнішає* [25, с. 43]; *Жадібний біжить за багацтвом, а якби озирнувся б, то побачив би, що його злидні здоганяють* [25, с. 43]; *Хто із злодієм пає, той свою душу ни чує* [25, с. 43]; *Гординя чоловіка й*

принижує [25, с. 43]; *Двох речей проси в Бога: щоб умів правду од неправди одділити й щоб, наситившись, Бога ни забував* [25, с. 43]; *Краса обманить, врода – марнота, та, що Бога й людину похвалить, - то розумна* [25, с. 44]; *Діти батьків шанують – і Бог їх годує* [25, с. 44].

В. Лис пропонує афоризми і думки-зітхання бабусі Пелагеї, як уособлення мудрості в глибоких думках, які змушують задуматися читача над змістом і значенням*: Всяка дорога починається од порога і до порога вертається. А чия ни вертається, то в безвісті пропадає* [25, с. 46]; *Весна приходить на молодих подивитися, а старим осінь пуд ноги золотеї монети кидає, та тєжко до них нагинатися* [25, с. 46]; *Скільки стежок ни сходив би, а тико їдна тобі ноги поцілує* [25, с. 46]; *У кого десять правд у хаті, в того чорт на покуті сидить* [25, с. 46]; *Прийде сивий дід, то йому вже не поморгаєш; от він прийшов, а так хочеться гончим його побачити* [25, с. 47]; *Життє як поле: як зореш, так і вродить, що посієш, такий і сніп буде* [25, с. 47]; *Сій зерно, а думай, що золото, той хліб тобі й солодким буде* [25, с. 47]; *Із двох зол вибереш менше – виросте й покусає* [25, с. 47]; *Хай благословляє мати на благословенне, бо од слова доброго зранку до вечора жити хочеться, а од недоброго до ранку ни заснеш* [25, с. 47]; *Дослухайся до крику, в ньому тоже слава знаходяться, навіть якщо їх не почуєш* [25, с. 47]; *Людина, що вертається з півдороги, як дерево, що раптом рости перестало. Тико що ми знаємо про дерево, чого воно тремтить, бідолашне, за літньої погоди?* [25, с. 47]; *Сиділо, кажуть, на слові двоє слів, присіло третє, затим четверте, п'яте, а де слів за багацько, тісно їм, падають і розбиваються, а об теї скалки раняться люди* [25, с. 47]; *Що забув ізранку – увечері вже згадаєш по-новому, озирнешся й згадане ни побачиш* [25, с. 46].

Спостерігаємо використання прикмет як відмітної ознаки якихось явищ чи предметів, з наявністю яких передбачаються подальші події, які передбачають зв'язок між двома подіями, коли одне з них відбувається як факт, а друге – як наслідок: *Пташка сідає на підвіконня – до*

звістки [25, с. 66]; *Ни став рогача в хаті держаком доверху, бо то знак, що нима ляку тут для недоброї сили* [25, с. 66]; *Поліна в печі тріскотять – хтось на тебе сердиться* [25, с. 67]; *Якщо дерево саме коло хати ламається – знак, що хтось із родини помре* [25, с. 69]; *Якщо вперше побачив навесні боцюна (лелеку) в польоті – буде дуже щасливим рік* [25, с. 71].

Прикмети на кожен день, які пов'язані з народною мудрістю: *Кіт умивається – гості будуть. Куди лапкою при тім показує –звідти й жди гостя. Якщо на схід при тім мордочкою повернутий – чекай гостя зранку, якщо на південь – опівдні й прийде гість, на захід – увечері, а коли на північ – нічний, тривожний гість* [25, с. 65]; *Пташка сідає на підвіконня – до звістки; Якщо вперше побачив боцюна (лелеку) – буде дуже щасливим рік* [25, с. 66].

Цікаві вислови бабусі Пелагеї, про скарби і багатства, як матеріальних цінностей в цілому: *Той, хто скарб знаходив, одразу ставав нещасним* [25, с. 76]*; Шукай той скарб ни десь, а поруч сибе* [25, с. 76]*; Що нажив – то твій скарб* [25, с. 76]*; Багатство – як вода: більшого у світі нима* [25, с. 76]*; Багатство як вода: як ни крізь розум витече* [25, с. 76]*; Усе на світі мона купить, кажуть* [25, с. 77]*; Серед усіх плачів найжалкіший, коли серце за проданим тілом плаче* [25, с. 77]*; Як наживився – то вже не гонися* [25, с.77]*; Той гріх найдорожчий, що потом вельми його чути* [25, с. 77]*; Чесна хата злагодою багата* [25, с. 77].

За допомогою порад надає виразної чуттєвості побутовим сценам для налаштування читача на власні думки і висновки щодо повсякденності життя: *Готуйте з любов'ю, як для себе, але й для тих, хто хоче смачної їжи* [25, с. 78]*; З поспіху ваша страва першою й посміється* [25, с. 79]*; Подавайте так, ніби золото на тарельці од всього серця підносите* [25, с. 79]; *Ліпше п'ять разів на день помалу з'їсти, ніж два рази побагато*[25, с. 80].

Можемо зазначити, що В. Лис приділив велику увагу використанню жанрових різновидів фразеологчних одиниць у романі, які передають емоційність, неповторність та культуру народу.

РОЗДІЛ 3
СТИЛІСТИЧНА РОЛЬ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ В АНАЛІЗОВАНОМУ ТВОРІ

Фразеологічні одиниці завжди спроектовані на суб'єкта, вони функціонують не стільки для того, аби передавати закодовану інформацію про об'єктивну дійсність, скільки для того, аби інтерпретувати, характеризувати, оцінювати її. У пареміях відбивається пізнавальний досвід людини. У такому разі художнє мовлення є механізмом, що сприяє кодуванню та трансляції національної культури. Саме текст, відображаючи духовний світ людини, безпосередньо пов'язаний з культурою, пронизаний значною кількістю культурних кодів, зберігає в собі інформацію з історії, етнографії, національної психології, національної поведінки.

На думку М. Алефіренка, стилістичними ресурсами, або художніми засобами, маніфестованими в пареміях, послуговуються не стільки для увиразнення мовлення, скільки для втілення змісту. Такі способи організації змісту прислів'їв і приказок, як метафора, персоніфікація, порівняння, градація і т. ін., використовуються передусім для того, аби яскраво, образно і точно виразити узагальнене значення.

Лаконічність, змістова наповненість, структурно-композиційна завершеність паремій сприяють їх активному використанню в художньому мовленні задля реалізації тих чи тих стилістичних функцій, задля досягнення відповідного стилістичного ефекту.

Роман «Із сонцем за плечима. Поліська мудрість Пелагеї» це не просто скарбниця народної мудрості, це паремійна скарбниця, наповнена прислів'ями, приказками, приповідками, афоризмами, думками-зітханнями, словами-новотворами і т. ін.: *Сонце, ни дивеся у віконце, бо тута дівка до обіда не вмивана* [25, с. 35]*; На городі верба груші вродила, бо Химка клялася, що перед чоловіком чиста* [25, с. 35]*; Дід беззубий, як пеньок, а дівку поцілував, то молодицею стала* [25, с. 35]*; Наш котик умивається – видно,*

Параска в гості збирається – три дні тарандіти [25, с. 35]*; Наша Маруся до вечора краля, а як стемніло, хлопци всю красу покрали* [25, с. 35]*; То того хазяїна кінь, що чужим вівсом потилицю чухає* [25, с. 35]*; Одягай, Мотрунко, запаску, пуйдеш гусей пасти, хай хоч гусак на тебе подивиться, як така стисліва* [25, с. 36]. У їхній внутрішній формі здебільшого наявні такі смисли, які маніфестують національний колорит. Значення цих паремій можна інтерпретувати з позицій ціннісних настанов, які притаманні ментальності української нації. Проілюстровані паремії використовуються як ефективний засіб аргументації для підтвердження висловлених думок: письменник «розраховує» на те, що читач безапеляційно довірятиме паремійній мудрості, бо за кожною з паремій стоїть авторитет поколінь. Автор вдало послуговується насамперед власне пареміями, які в короткій і досконалій формі репрезентують найрізноманітніші думки і почуття, вирізняються максимальним змістовим наповненням.

До того ж досить часто у структурі приказок спостерігаються різні композиційні прийоми: зіставлення — одне явище чи поняття зіставляється з іншим на основі подібності, спорідненості: *Жінка як тичка, зате чоловік у неї як бричка* [25, с. 37]; *Робить, як комар, а їсть, як віл* [25, с. 38]; антитези, в основі якої суперечність між явищами дійсності, заперечення однієї думки іншою: *Наша Маруся до вечора краля, а як стемніло, хлопци всю красу покрали* [25, с. 35]; *Кричєть, як сорока, а з ділом їдна морока* [25, с. 35]; *На печі їдєть калачі, а за дверима з них голодні миші сміються* [25, с. 35]. Нерідко зустрічаються гіперболи: *У неї така коса, що й мурахи цілують* [25, с. 36]; *Як півень ни встереже, то курка і два яйця зразу знесе* [25, с. 36]; *Так глєнула, що на другім силі горщики заторохтіли* [25, с. 36]; *У нас стики того сіна, що коза за день з'їла* [25, с. 38]; *Зимою день, як літом у комара ніс* [25, с. 38]; *Порадив, як озеро ложкою вичерпати* [25, с. 39]; *Добрий кіт, тико мишам часом підморгує* [25, с. 39]; *Мій Федько курить бакун, а бакун його їсть* [25, с. 40]; *У глибокім колодязі найдальшу зірку видно* [25, с. 40]. Персоніфікована метафора виступає не лише як засіб «олюднення» тварин,

але й для надання абстрактним явищам властивостей конкретних предметів: *Одягай, Мотрунко, запаску, пуйдеш гусей пасти, хай хоч гусак на тебе подивиться, як така стидлива* [25, с. 36]; *Конику-соколику, ни брикайся, бо циган хвоста вкраде* [25, с. 39]*;* Усі вони є важливим зображально-виражальним засобом, що пожвавлює, розповідь, формулює пряму чи зумовлену закономірність перебігу певних явищ соціального буття, виражає соціальну оцінку та авторське ставлення до зображуваного, маніфестує рекомендації, поради, настанови, підказані історичним досвідом чи певними фактами з народного життя, забезпечує потужний стилістичний ефект, що, у свою чергу, викликає зацікавлення у читача / слухача, активізує його увагу.

Поширена структура приказок у формі дилеми — двох взаємовиключних компонентів у формі заперечення: *Ни той кіт, що мишей багацько наловив, а той, що кицю лапкою погладив* [25, с. 40]; *Ни дивися сизим оком – голубом ни станеш* [25, с. 40].

Подібної структури є паремії, де заперечення висловлюється від протилежного: *Кури, кури, їжте хоч дулі, як пшона нима* [25, с. 40]; *Ой, дорогеї гості, куди ж вас посадити, хіба горох перебирати* [25, с. 39]. Особливо колоритні приказки, в основі яких лежить прийом карикатури — порівнюються чи зіставляються два тотожні предмети, явища або ознаки, але один компонент подано в прямому значенні, а другий — у карикатурно зміщеному (перебільшено, перекручено, доведено до смішного): *Ще комар ни вкусив, а вже відро сліз назбирала* [25, с. 36]. До найпоширеніших відносяться також прислів´я, стрижнем композиції яких є причинно-наслідковий зв´язок: *Із двох зол вибереш менше – виросте й покусає* [25, с.47]; *Що забув ізранку – увечері вже згадаєш по-новому, озирнешся й згадане ни побачиш* [25, с. 47]; *На службу спізнишся, то батюшка ще простить, а спізнишся на поле – то ноги поколе* [25, с. 46].

Як бачимо, паремії можуть будуватись за різними композиційними структурами (симетричними, асиметричними), в основі яких лежать різні смислові аспекти. Окрім названих вище, що є найпоширенішими, може бути

велика кількість інших композиційних формул. Наприклад, часто зустрічаються тричленні приказки: *Не суди інших, а як судиш, то так суди, як ти себе за те судив* [25, с. 79].

Паремії ситуативні, вони не тільки вживаються в конкретній ситуації, але й самі цю ситуацію моделюють чи означають. Замість довгого витлумачення ситуації такі усталені конструкції дають змогу описати її одним реченням, наділяють її потужним зображально-виражальним потенціалом.

У певному контексті паремійні одиниці збагачуються додатковими відтінками значень, асоціативним зв'язками. Актуалізація внутрішньої форми паремії сприяє поширенню та розгортанню паремійного образу. Структурно в тексті це виявляється через використання паремії у традиційній формі та повторному використанні в найближчому контексті її компонентів. Такі компоненти перебирають на себе смислове навантаження загальновідомої усталеної конструкції, що увиразнює основний образний компонент. Наприклад: *Може, чули про вівсяну кашу, яка сама себе хвалить, а гречану люди хвалять?* [25, с. 39], де яскраво виражений гумористично характер метафоризації, зумовлений не лише прийомами трансформації та комізмом метонімічного перенесення, а й специфікою самої паремії (пор.: *Вівсяна каша сама себе хвалить, а гречану люди хвалять* [25, с. 39]).

Недругорядну роль у пареміях виконують власні назви, імена. Вони не є ознакою одиничності випадку, а, навпаки, набирають рис узагальнення, сталого значення: *Допався, як Харитин до паранини* [25, с. 40]. *Ганька за Грицем сохне, а Гриць і не охне* [25, с. 38]; *Дурного Гаврила і Параска побила* [25, с. 39]; *Наша Маруся до вечора краля, а як стемніло, хлопци всю красу покрали* [25, с. 35]*; На городі верба груші вродила, бо Химка клялася, що перед чоловіком чиста* [25, с. 35].

Поширеними у пареміографії є також неологізми на означення звичних понять: *з язика злетіти (забути)* [25, с. 80]; *впав в око (сподобався)* [25, с. 83], *слово до рани прикладає (радить)* [25, с. 84], *як пава*

швацірує (постає у всій красі) [25, с. 12]; *ревисько зачала (сильний плач)* [25, с. 13], *двадцять днів марудити* (не давати спати) [25, с. 186], *підняти камінь у житті* (відкинути біду) [25, с. 191], *закінчити земне життя (померти)* [25, с. 226].

Структура аналізованих паремій хоч і є відносно сталою, проте характеризується значною проникливістю, що уможливлює їх трансформацію задля посилення виразності: при відносно стабільному змісті письменник вдається до модифікації форми відповідних одиниць. Іноді при таких видозмінах частково трансформується й значення: чи то конкретизується, чи то набуває більш узагальненого характеру, чи то з'являється певний додатковий семантичний відтінок.

Характер і частота авторських трансформацій залежать від структурно-семантичних і стилістичних параметрів: ступеня десемантизації слів-компонентів, структурно-смислової організації паремій, зашифрованого в них одиничного чи кількох образів, внутрішньої форми тощо; від жанрової належності усталених одиниць; від авторських ідейно-художніх настанов; від індивідуальної схильності та таланту до гармонійного використання трансформованих паремій. Через зміну структури і семантики автор оновлює експресивність, актуалізує значення усталеного виразу, акцентує на певному його забарвленні, осучаснює образність, що зумовлено насамперед основними стилістичними функціями паремій, які вони виконують у художньому тексті: оцінна, емоційно-експресивна, підсилювальна, функція створення певного стилістичного ефекту і т. ін.

У романі «Із сонцем за плечима. Поліська мудрість Пелагеї» спостерігається трансформація паремій через розширення їх компонентного складу, яка передбачає введення змінного елемента у склад усталеного виразу. Основною причиною виникнення такого типу трансформацій вважають здатність структури паремій до поширення через уведення нових змінних елементів, якими є слово, словосполучення і навіть предикативна частина. Розширення компонентного складу використовується задля

конкретизації змісту паремії, для гармонійного уведення в контекст ситуації, де використовується ця одиниця. Наприклад: *І так добре було на душі, що ми з ним* (собакою) *одним миром мазані, що від розчулення сльоза бриніла в моєму співі. Потай міркувалось: «Все один чорт, що собака, що хорт!»* [25, с.167]. Вихідною паремією для зазначеної трансформації є прислів'я *Один чорт – що собака, що хорт*, у яке автор увів атрибутивно-суб'єктний поширювач у вигляді прикладки до одного з компонентів усталеної одиниці. Зміна семантичного відтінку полягає в появі частково темпоральної характеристики констатації факту відсутності будь-яких розумових здібностей. Трансформована паремія виконує, окрім експресивної та оцінної функції, ще й функцію передачі внутрішніх якостей персонажа. Через негативне забарвлення такої самохарактеристики увиразнюється комічність ситуації.

Трансформація паремії через розширення компонентного складу може сприяти модифікації модальності: *– Та воно, либонь, не випадає козі хвалитись, що в неї хвіст довгий. – І в нашої кози хвіст виросте!* [25, с.123] (пор.: *Хвалилася коза, що в неї хвіст довгий*) та зміні структурних характеристик: *– Такий язик, що й на припоні не вдержиш! Бігаєш з ним, як із мечем... – Великий рот у вола, а не говорить, тільки реве, – одказує* (пор.: *Великий рот у вола, а говорити не може*) [25, с. 167]; *Але долі своєї й конем не об'їдеш: як кого схоче – на ноги поставить, а кого з ніг звалить* (пор.: *Долі й конем не об'їдеш*) [25, с. 204]. Остання ілюстрація трансформації підсилює емоційно-експресивну функцію паремії, оскільки уточнюється значення широко відомої усталеної одиниці через створення протиставної характеристики її основного образу, а там, де є зіставлення, посилення певних ознак на основі протиставлення, з'являється додаткова виразність.

Посилення зображально-виражальних можливостей відбувається і внаслідок скорочення компонентного складу, або редукції. Наприклад: *– Оце ота хитра, мов щука, та все ж таки не з'їсть йорша з хвоста?* [42, с. 125]*; Спить, а кури бачить*! (пор.: *Лисиця спить, а курей бачить*) [25, с. 39]; *Не треба ховатись, як зозулька по кропиві, а треба знаєш як?* [42, с. 125]; *– Хоч і*

з телячим хвостом, а у вовки сунься! (пор.: *З телячим хвостом у вовки не сунься*) [25, с. 56].

Основною стильовою функцією відповідної одиниці є передача внутрішніх якостей персонажа. Вона є яскраво вираженою, оскільки поряд у контексті автор подає синонімічний ряд усталених одиниць, які характеризують зовнішність головного героя роману. На протиставленні зовнішньої та внутрішньої характеристики увиразнюється значення останньої.

У деяких ситуаціях через заміну компонентів паремії письменник намагається наблизити образну систему усталеної одиниці до повсякденних реалій життя, з якими сільська людина, а такими є персонажі твору, має справу щодня: *– Хіба, онучку, чужу душу вгадаєш? Чужа душа – мов темний погріб* [25, с. 83] (пор.: *Чужа душа – темний ліс*).

У будь-якому разі, відштовхуючись від загальнолюдського уявлення про добро та зло, від загальнолюдської моралі, Володимир Лис уміло послуговується паремійним матеріалом, використовує його для ілюстрації позитивних / негативних характеристик своїх героїв. Возвеличуючи чесність, щирість, справедливість сільських мешканців, він однозначно засуджує їхню хвальковитість, гріховність, упертість, дурість і т. ін.: *Кричєть, як сорока, а з ділом їдна морока* [25, с. 35]; *Якби хто приніс пирога, то вона, може, й розчесалася б* [25, с. 37]; *Та Явдоха така пройдоха, що й у болоті не замочиться* [25, с. 37]; *Розсокоталися, ніби Феську язикату побачили* [25, с. 36]; *Такеї буйні вітри у нього в голові, що сусідські ворота обломилися* [25, с. 39].

Попри те, що власне паремії кваліфікують як одиниці, здатні узагальнювати, увиразнювати, оцінювати, виховувати, повчати, акумулювати і т. ін., не викликає жодних заперечень твердження: у художньому мовленні вони є прагматично орієнтованими, використовуються передовсім задля впливу на читача, актуалізації його уваги та моделювання його поведінки, виступають не лише репрезентантами типових ситуацій, але й сигналізують

про експресивну атмосферу комунікативних ситуацій, максималізують їхній стилістичний ефект, задають спрямованість прагматично значущої інформації, актуалізують найбільш важливі для адресата смислові ланки.

Узагальнюючи, зауважимо: паремійний матеріал, репрезентований творчим доробком Володимира Лиса, не лише забезпечує успішний результат комунікативного акту, а й є невід'ємною частиною національної культури, яка потребує глибокого і детального вивчення. Адже при осмисленні паремійного масиву, збереженого в художньому тексті, розкривається підхід до мови як до загальнонаціональної скарбниці інтелектуальної, філософської, естетичної думки.

ВИСНОВКИ

У лінгвістиці не існує єдиного визначення фразеологізмів, тому виділяється декілька підходів до трактування цього поняття: 1) відтворюване, цілісне за значенням, стійке за складом і структурою словосполучення *(Кричеть, як сорока, а з ділом їдна морока* [25, с. 35]);

2) лексико-граматична єдність двох і більше нарізно оформлених компонентів, граматично оформлених за моделлю словосполучення чи речення, яка, маючи цілісне значення, відтворюється в мові за традицією, автоматично *(На печі їдєть калачі, а за дверима з них голодні миші сміються* [25, с. 35]); 3) семантично пов'язане сполучення слів, яке, на відміну від подібних до нього за формою синтаксичних структур (сполучень та речень), не створюється у процесі мовлення відповідно до загальних граматичних і значеннєвих закономірностей поєднання слів, а відтворюється у вигляді фіксованої конструкції з властивим їй лексичним складом і значенням (*Ще кіт ни нявкнув, а вже миші танцюють* [25, с. 39]; *Сідайте, Параско, бо, певно, вже у вас язик стомився* [25, с. 37]).

Фразеологічні одиниці містять низку ознак, які відрізняють їх від інших лексичних структур: контекстуальна зумовленість їхнього уживання, надслівність, внутрішньокомпонентні зв'язки, строгий лексичний склад (В.Архангельський). Однак вони мають також немало спільного з останніми: 1) фразеологізми та лексичні одиниці не конструюються щоразу в процесі мовлення, а відтворюються як готові значеннєві одиниці; 2) вони відзначаються стійкістю складу й структури; 3) стійкі сполучення можуть встановлювати синонімічні взаємини із словами і виконувати певні синтаксичні функції різних частин мови. Проте найголовнішою зовнішньою ознакою, яка відрізняє вище зазначені лінгвістичні структури, є цілеоформленість слова і нарізнооформленість фразеологізму.

Залежно від того, за якою ознакою групують фразеологізми, виділяють наступні класифікації: семантична, генетична, функціональна, ідеографічна, експресивно-стилістична, морфологічна, синтаксична класифікації, класифікація фразеологізмів з погляду їх лексичного складу, структури. Кожна із зазначених груп науково обґрунтована та підтверджена низкою досліджень з етимології, семантики, граматики тощо.

Фразеологізми також виконують різноманітну кількість функцій, серед яких виділяють такі: оцінна та емоційно-експресивна функція; функція створення гумору та сатири, передачі внутрішніх якостей персонажів й відтворення їхнього внутрішнього стану, портретної характеристики та зображення зовнішнього вигляду людини; функція сюжетної основи, мовної характеристики персонажа: *Жінка, як тичка, зате чоловік у неї як бричка* [25, с. 37]; функція заключного акорду, лаконізації мовлення, синонімічного увиразнення експресії й створення градації; заголовна функція та синонімічного підсилення чи нагнітання ознак. Варто також зазначити, що фразеологізми мають певну стилістичну закріпленість. Разом з тим, вони містять експресивно-оцінне значення або ж є стилістично нейтральними фразеологічними одиницями.

Фразеологізм із складовими лексичними одиницями виконує такі функції: оцінна, емоційно-експресивна функції, функція створення гумору та сатири, відтворення внутрішнього стану персонажа, його портретної характеристики, а також функції сюжетної основи, створення заключного акорду або синонімічного ряду, синонімічного увиразнення експресії, створення градації., заголовна функція та синонімічного підсилення та нагнітання ознак (*Одягай, Мотрунко, запаску, пуйдеш гусей пасти, хай хоч гусак на тебе подивиться, як така стидлива* [25, с. 36]; *Ще комар не вкусив, а вже відро сліз назбирала* [25, с. 36]*; У неї коса така, що й мурахи цілують* [25, с. 36]*; Така криклива, що й ворота дрижать.* [25, с. 36]). Використання останніх як і в розмовно-побутовій лексиці, так і в художній літературі сприяє увиразненню людського мовлення, наснаження його емоційно-

експресивними, оцінними компонентами, що збагачуються не лише мовний словник окремої особистості, а й всього народу в цілому.

Фразеологізми – це культурний спадок кожної нації, це поєднання народної мудрості й винахідливості, людських емоцій та переживань, які наскрізь пронизані враженнями, пристосовані до вербалізації семантики мовців та слухачів.

ФО існують у багатьох мовах, але в кожній з них вони мають свої особливі форми вираження. Найголовнішою ознакою людського спілкування є передача думок. Тобто передаються не слова, а поняття, які останні виражають; не речення, а судження; не тексти, а думки та міркування, які в них містяться. Фразеологізми можуть мати у своєму складі особливі одиниці-реалії, які несуть інформацію про традиції, історію, культуру цього народу.

Істотні зміни в усіх сферах суспільного життя сприяють не тільки формуванню нового мислення, розширення людської свідомості, а й становленню адекватних засобів їхнього фразеологічного вираження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології. Харків : Видавництво при Харківському державному університеті видавничого об'єднання «Вища школа», 1987. 167 с.
2. Авксент’єв Л. Г. Сучасна українська мова. Фразеологія. Харків : Вища школа, 1997. 137 с.
3. Алефиренко Н. Ф. Фразеология и паремиология. Учеб. пособ. для бакалав. ур. фил. Образ. Москва : Флинта, 2009. 344 с.
4. Бабкин А. М. Фразеология и лексикология. Москва : Наука,1964. 212 с.
5. Баранник Д. Х. Фразеологія в усному мовленні. *Питання мовної культури*. Київ : Наукова думка, 1968. Вип. 2. 38 с.
6. Батюк Н. О. Фразеологічний словник. На допомогу вчителеві. Київ : Рад. шк. 1966. 236 с.
7. Білодід І. К. Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія/ за заг. ред. академіка І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1973. 439 с.
8. Білоноженко В. М., Гнатюк І. С. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів. Київ : Наукова думка, 1989. 154 с.
9. Булаховський Л. А. Курс русского литературного языка. Киев : Радянська школа, 1952. Т.1. 179 с.
10. Виноградов В. В. Основные понятия русской фразеологии как лингвистической дисциплины .Лексикология и лексикография : избр. тр. Москва : Наука, 1974. 149 с.
11. Виноградов В. В. Об основных типах фразеол. единиц в русском языке. Лексикология и лексикография. Москва : Наука, 1977. 161 с.
12. Гаврин С. Г. Проблема систематизации устойчивых сочетаний современного русского языка в функционинальном аспекте/ Ученые

записки Московкого обласного педагогического институт. им. Н. К. Крупской. Москва, 1968. 160 с.

13. Гвоздев В. В. Место пословиц как структурно-семантических образований в языке : автореф. дисс… канд. филол. наук. Москва, 1983. 15 с.
14. Гнатюк І. А. Деякі особливості використання фразеологізмів у мові сучасної художньої прози. *Українська мова і література в школі*. 1981. № 9. С. 64.
15. Грищенко А. П. Сучасна українська літературна мова: підручник. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Вища школа, 1997. 267 с.
16. Дубічинський В. В. Сучасний тлумачний словник української мови: 60 000 слів/ за заг. ред. д-ра філол. наук., проф. В.В. Дубічинського. Харків : ВД «Школа», 2006. 832 с.
17. Дудик П. С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення : монографія. Київ : Наукова думка, 1973. 167 с.
18. Етимологічний словник української мови. У 7 т./ редкол. О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. Т. 1. Київ : Наук. думка, 1983. 345 с.
19. Жовтобрюх М. А. Курс Сучасної української літературної мови. Частина І. 3-тє вид. Київ, 1965. 326 с.
20. Клименко Н. В. Формалізовані основи семантичної класифікації лексики. Київ : Наук. думка, 1982. 250 с.
21. Ковшова М. Л. Культурно-национальная специфика фразеологических единиц (когнитивные аспекты): автореф. дисс... канд. филол. наук: 10.02.04. Москва, 1996. 22 с.
22. Колоїз Ж. В. Українська пареміологія. Навч. посіб. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл./ за ред. Ж. В. Колоїз. Кривий Ріг : ТО «ЦЕНТР-ПРИНТ», 2012. 349 с.
23. Космеда Т. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. 230 с.

24. Ларин Б. А. Очерки по фразеологии. Очерки по лексикологии, фразеологии и стилистике. Львов, 1956. 224 с.
25. Лис В. С. Із сонцем за плечима. Поліська мудрість Пелагеї. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2014. 240 с.
26. Мартінек С. В. Український асоціативний словник : у 2-х т. Т.1: від стимулу до реакції. 2-ге вид., стер. Львів : ПАІС, 2008. 216 с.
27. Медведев Ф.П. Українська фразеологія: Чому ми так говоримо. Харків : Вища школа, 1982. 232 с.
28. Пазяк О. М. Українська мова. Практикум / О. М. Пазяк, О. А. Сербенська, М. І. Фурдуй, Л. Ю. Шевченко. Київ : Либідь, 1990. 224 с.
29. Пазяк М. М. Українські прислів'я та приказки: проблеми параміології та парамеографії. Київ : Наукова думка, 1984. 203 с.
30. Панасенко Т. М. Українські прислів'я і приказки. Харків : Фоліо, 2006. 351 с.
31. Пермяков Г. Л. Основы структурной паремиологии. Москва : Наука, 1988. 224 с.
32. Плющ М. Я., Бевзенко С. П., Грипас Н. Я. та ін. Сучасна українська літературна мова / за ред. М. Я. Плющ. 3-тє вид.стер. Київ : Вища школа, 2001. 430 с.
33. Пономарів О. Д. , Різун В. В, Шевченко Л. Ю. Сучасна українська мова: підручник / за ред. О. Д. Пономаріва. 2-ге вид., перероб. Київ : Либідь, 2001. 400 с.
34. Розейзон Л. И., Абрамець И. В. Современная омонимия в сфере фразеологии. Москва, 1969. № 2. 125 с.
35. Скрипник Л. Г. Від дошки до дошки : із скарбів фразеології. *Українська мова та література в школі.* 1980. № 6. С. 67 – 72
36. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови. Київ : Наукова думка, 1973. 149 с.
37. Спринчак Я. О. Етимологічний аналіз фразеологічних виразів. *Українська мова і література в школі.* 1976. № 5. С.124 – 130

38. Тагиєв М. Т. Глагольная фразеология современного русского языка. Баку, 1966. 252 с.
39. Угринюк В. М. Семантичні аспекти вмотивованості фразеологізмів. *Семантика мови і тексту*. Матеріали міжвузівської наукової конференції : зб. наук. праць. Івано-Франківськ, 1990. 336 с.
40. Ужченко В. Д., Авксєнтєв Л. Г. Українська фразеологія : навч. посіб. для студ. філол. фак-тів ун-тів. Харків : Основа, 1990. 167 с.
41. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови : навч. посіб. Київ : Знання, 2007. 260 с.
42. Українські приказки, прислів'я і таке інше. Київ : Либідь, 1993. 768 с.
43. Фразеологічний словник української мови : у 2 т./ за ред. Білоноженка. Київ : Наукова думка, 1993. 435 – 437 с.
44. Шарманова Н. М. Українська афористика : структурно-семантичний та функціональний аспекти. Кривий Ріг, 2005. 218 с.
45. Яременко В.В. Новий словник української мови. Київ : Аконіт, 2008. 476 с.
46. Balij M. Substantywizacja sufiksalna przymiotnikow w języku ukraińskim. M. Balij. Sławia orientalis. 1977. № 1. 120 c.
47. Bartmiński J. Jazykovoj obraz mira: očerki po etnolingvistike. Moskva, 2005. 527 s.
48. Gibbs R.W. Psycholinguistic Studies on the Conceptual Basis of Idiomaticity: R.W. Gibbs Cognitive Linguistics. Berlin: Mouton de Gruyter. 1990. Vol. 1-4. 451 p.
49. Oxford dictionary of idioms / [edited by J. Siefring]. Oxford, New York : Oxford University Press, 2005. 340 p.
50. Wierzbicka A. English Speech Act Verbs: A Semantic Dictionary. A. Wierzbicka. London : Academic Press, 1987. 397 p.